

Загальноосвітня школа І- ІІІ ступеня № 2
смт Ратне імені Миколи Заліпи
Ратнівський район
Волинська область

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Методичні рекомендації

Ратне - 2020

Загальноосвітня школа І- ІІІ ступеня № 2 смт
Ратне імені Миколи Заліпи Ратнівський район
Волинська область

Олена Рудчик

**НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД
НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Методичні рекомендації

Ратне - 2020

Рудчик О.М. Нейропсихологічний супровід навчання дітей початкової школи. Методичні рекомендації / О.М. Рудчик.- Ратне, 2020.- 133 с.

У методичних рекомендаціях висвітлюються актуальні питання розвитку навчально-пізнавальної діяльності учнів початкових класів, у

тому числі дітей з особливими освітніми потребами. Показані особливості організації та проведення навчально-виховної, корекційно-розвиткової роботи з дітьми молодшого шкільного віку як в умовах закладів загальної середньої освіти, так і в процесі інклюзивного навчання та сімейного виховання. Представлено практичні вправи, вказівки, поради.

Матеріали орієнтовано на практичних психологів, учителів початкових класів, асистентів вчителів, корекційних педагогів та батьків.

Автор – упорядник: *Рудчик О.М.*, вчитель початкових класів, корекційний педагог загальноосвітньої школи І-ІІІ ступеня № 2 смт Ратне імені Миколи Заліпи

Рецензенти: *Дордюк С.С.*, заступник директора з навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи І-ІІІ ступеня № 2 смт Ратне імені Миколи Заліпи;

Ганжа Т.А., завідувач районним методичним кабінетом відділу освіти, молоді та спорту Ратнівської райдержадміністрації.

Схвалено Методичною радою загальноосвітньої школи І-ІІІ ступеня № 2 смт Ратне імені Миколи Заліпи (протокол № 3 від 15.01.2020 року).

Зміст

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. Нейропсихологічний супровід навчання дітей початкової школи.....	8
1.1 Психологічні особливості когнітивної сфери дітей молодшого шкільного віку.....	8
1.2 Соціально-психологічні фактори розвитку психічних пізнавальних процесів.....	30
1.3 Батькам про вікові психологічні особливості першокласників.....	34
1.4 Практичні рекомендації щодо досягнення всебічного розвитку пізнавальних процесів у молодшому шкільному віці.....	42
РОЗДІЛ II. Початок навчання у школі: вплив на емоційний стан і поведінку дитини.....	48
2.1 Особливості психічних і пізнавальних процесів.....	48
2.2 Харчування, яке сприяє гарній пам'яті та інтелекту...	72
РОЗДІЛ III. Сучасні підходи до розвитку, навчання і виховання дітей з комплексними порушеннями.....	75
3.1 Дитина з особливими освітніми потребами як суб'єкт інклюзивної освіти.....	75
3.2 Вчитель в умовах інклюзивної освіти.....	87
3.3 Модель психолога - педагогічної роботи з дітьми з комплексними порушеннями.....	89

РОЗДІЛ IV. Аспекти педагогічної взаємодії з різними категоріями дітей, врахування індивідуальних особливостей (темпераменту) дитини.....	95
4.1 Покоління «Z»: характерні особливості.....	95
4.2 Криза 7 років та поведінка батьків.....	110
4.3 Адаптація до школи починається в сім'ї.....	113
4.4 Найбільш поширені труднощі першокласників: причини та шляхи їх усунення.....	125
4.5 Підтиска дисципліни в класі. Вчителям першокласників.....	128
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	132

ВСТУП

Концепцією Нової української школи одним із державних пріоритетів в освіті визначено особистісно орієнтоване навчання і виховання, що вимагає психологізації освітнього процесу шляхом підвищення психологічної компетентності всіх його учасників: учнів, вчителів, батьків. Значна роль у вирішенні цього завдання належить психологічній службі системи освіти, яка має функціонувати як єдина система, що сприяє створенню умов для когнітивного й соціального розвитку особистості, збереження психічного здоров'я та надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу. Фахівцям психологічної служби необхідно усвідомити свою важливу роль у період змін та впровадження інновацій у систему освіти, організувати такий психолого-педагогічний супровід освітнього процесу, при якому всі його суб'єкти зможуть якісно по-новому розкрити свій освітній потенціал. У контексті радикального оновлення системи освіти психологічна служба сучасного закладу освіти як ніколи покликана сприяти покращенню умов для розвитку кожного суб'єкта освітнього процесу, здійснювати психологічну підтримку й надавати допомогу учням, учителям, батькам. Саме фахівці психологічної служби стають важливими агентами змін, перебуваючи в центрі освітньої реформи і фасилітуючи дії всіх суб'єктів освітнього простору через організацію та здійснення відповідного психологічного

супроводу на новому рівні. Нині відбувається стрімкий процес психологізації освітнього процесу, який класик вітчизняної та світової педагогічної теорії і практики Василь Сухомлинський визначав як необхідну умову якісного функціонування освітнього середовища.

Налагодження здорової психологічної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу – це головна місія психологічної служби в контексті Нової української школи. А саме:

- консультування та надання психологічної допомоги всім учасникам освітнього процесу;

- сприяння збереженню й посиленню психічного здоров'я учнів, учителів, батьків;

- навчання школярів справлятися зі стресом та напругою;

- допомога вчителям з емоційним перенапруженням, професійним вигоранням;

- сприяння вчителям в опануванні та розробленні інноваційних освітніх програм і технологій тощо.

Виклики часу зумовили розроблення Концепції «Нова українська школа» – документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей.

На сучасному етапі розвитку наша країна зазнає значних перетворень у економічній, політичній, виробничій, культурно-освітній сферах життя. Економічні зміни в країні зумовлюють потребу виховувати інтелектуально розвинену особистість, здатну насамперед грамотно, аргументовано та переконливо доводити власну думку.

Перетворення в сучасному суспільстві впливають передусім на навчання та виховання підростаючого покоління, тому перед школою постає завдання не тільки подати необхідні знання з різних галузей науки, а й на основі цих знань розвинути особистість школяра, виховати культуру його мислення та мовлення. У цьому аспекті особливої уваги потребує початкова ланка освіти, оскільки тут формується більшість загальнонавчальних умінь і навичок, розвиваються розумові операції, вдосконалюються мовлення, мислення, пам'ять, увага, уява та інші психічні функції особистості.

РОЗДІЛ І.

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАННЯ

ДІТЕЙ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Психологічні особливості когнітивної сфери дітей молодшого шкільного віку

Основні функціональні блоки мозку

Мозок - “найдорожчий орган” людського тіла. Його функції включають обробку сенсорної інформації, що надходить від органів чуття, планування, прийняття рішень, координацію, управління рухами, позитивні і негативні емоції, увагу, пам'ять. Кожна півкуля мозку відповідає за певне завдання. Ліва півкуля головного мозку відповідає за:

- мовні здібності. Це мова, здатність до читання, письмо, пам'ять;
- логіку й аналіз. Аналіз фактів, розпізнання чисел і математичних символів;
- ліва півкуля здатна розуміти тільки буквальний зміст слів;
- інформація обробляється лівою півкулею послідовно по етапах;
- контроль за рухами правої половини тіла.

Права півкуля головного мозку відповідає за:

- інтуїцію;
- обробку інформації, яка виражається не в словах, а в символах і образах;

- просторову орієнтацію;
- музичні здібності, здатність сприймати музику;
- розуміння метафори;
- уяву;
- здатності до образотворчого мистецтва;
- контролює рух лівої половини тіла.

Чому дитина, яка з нетерпінням чекає зустрічі із школою, з часом розчаровується в ній і втрачає інтерес до навчання? Як уникнути цього?

Останнім часом шкільними психологами та педагогами відмічається підвищення кількості дітей із різноманітними відхиленнями в психічному розвитку. До факторів, що виплавають на розвиток дитини, можна віднести погіршення соціально-економічного та екологічного становища, інфекції, алкогольні напої та інші шкідливі звички батьків, недиференційований підхід у навчанні, завищені вимоги освіти, які випереджають темп розвитку головного мозку у дитини.

Відомо, що психічні процеси не є змістом мозку, але є його функцією. Навчання - це складна пізнавальна діяльність, яка здійснюється при взаємодії різних мозкових структур. Своєчасність освіти і повноцінність функціональних систем є психофізіологічної основою вищих психічних функцій, психічних форм діяльності і успішності навчання дитини.

Розвиток структур і систем мозку строго підпорядковане базисним нейробіологічним закономірностям, актуалізується в конкретних соціальних умовах. Формування психіки дитини безпосередньо пов'язане з темпами зростання і дозрівання його головного мозку.

Часткове відхилення або порушення в цьому процесі призводить до ускладнень в психічному розвитку.

Процес психічного розвитку молодшого школяра повинен спиратися на гармонійне співвідношення між психофізіологічними можливостями дитини та вимогами, що висуваються соціальним оточенням. Відомо, що основи знань закладаються в молодшому шкільному віці, згаєне в цьому віці важко буде заповнити згодом.

Насамперед варто зазначити, що нейропсихологія – це окрема галузь психологічної науки й практики, що почала формуватися на суміжжі психології, медицини (неврології й нейрохірургії) та фізіології.

Сьогодні загальнопоширене визначення нейропсихології як науки про мозкову організацію ВПФ (вищих психічних функцій).

Основним творцем цієї науки вважається російський психолог О.Р. Лурія, який за результатами дослідження людей з пораненнями головного мозку під час II світової війни обґрунтував вчення про мозкову організацію ВПФ. У

подальшому предметом дослідження нейропсихології стали мозкові механізми ВПФ не тільки при патології, але й у нормі.

В основному формування мозкової організації психічних процесів в онтогенезі відбувається від стовбурових і підкіркових утворень до кори головного мозку (знизу вгору), від правої півкулі мозку до лівої (справа наліво), від задніх відділів мозку до передніх (ззаду наперед).

Розвиток тих чи інших аспектів психіки дитини однозначно залежить від того, чи достатньо зрілий і повноцінний відповідний мозковий субстрат. Отже, для кожного етапу психічного розвитку дитини в першу чергу необхідна потенційна готовність комплексу певних мозкових утворень до його забезпечення. Але, з іншого боку, повинна бути затребуваність ззовні (від зовнішнього світу, від соціуму) до постійного нарощування зрілості і сили того чи іншого психологічного чинника. Якщо вона відсутня – спостерігається спотворення і гальмування психогенезу в різних варіантах, що спричинює вторинні функціональні деформації на рівні мозку.

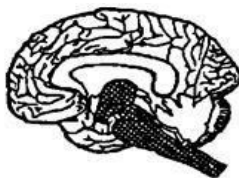
Тому, розвиток ВПФ у дитини – тривалий процес: одні психічні функції формуються раніше, інші – пізніше.

Дозрівання мозку - процес тривалий і нерівномірний по його зонах і рівнями відповідно до вікових, етапами. Розвиток мозку йде шляхом нашарування і надбудови нових рівнів над старими, як зазначав Л.С. Виготський. Старий рівень

переходить в новий, існує в ньому, створюючи його базис. Формування парної роботи мозку в онтогенезі проходить ряд етапів.

Перший етап (від внутрішньоутробного періоду до 2-3 років).

Зкладається базис (перший функціональний блок мозку) для міжпівкульного забезпечення нейрофізіологічних, нейрогуморальних, сенсорно-вегетативних та нейрохімічних асиметрій, що лежать в основі соматичного (тілесного), афективного (емоційного) і когнітивного (пізнавального) статусу дитини.

Перший функціональний блок мозку

Другий етап (від 3 до 7-8 років).

На цьому відрізку онтогенезу закріплюється міжкульова асиметрія, формується переважаюча функція півкулі по мові, індивідуальному профілю (поєднання домінантної півкулі і провідною руки, ноги, очі, вуха), функціональної активності.

Другий функціональний блок мозку

Третій етап (від 7 до 12-15 років).

Відбувається становлення міжпівкульної взаємодії.

Відбувається формування когнітивних стилів особистості і навчання. Це дозволяє дитині вибудовувати власні програми поведінки, ставити перед собою цілі, контролювати їх виконання, рефлексувати (рефлексія - самоаналіз, процеспізнання самого себе), довільно регулювати свою поведінку, емоції, мову.

Третій функціональний блок мозку

Як ми бачимо, лише до 7-річного віку пластичність мозкових систем через відсутність жорстких мозкових зв'язків має величезний аутокоррекційний потенціал. До 9-річного віку за всіма нейробіологічними законами мозок завершує свій інтенсивний розвиток.

До моменту приходу дитини в школу (в 6-7 років) у неї розвинена права півкуля, а ліва актуалізується лише до 9 років. У зв'язку з цим навчання молодших школярів має відбуватися природним для них правопівкульним способом - через творчість, образи, позитивні емоції, рух, простір, ритм, сенсорні відчуття. Отже, формування і розвиток нервової системи та головного мозку починається ще задовго до народження малюка.

Основні відмінності

Таблиця 1. Функціональні відмінності лівої і правої півкулі

ЛІВА	ПРАВА
Оперує поняттями	Оперує цілісними конкретними образами
Центри Верніке і Брока дозволяють розуміти мову і говорити	Функція сформована недостатньо
Відбувається послідовна обробка вхідної інформації	Здійснюється паралельна обробка даних
Дозволяє деталізувати і аналізувати інформацію, сприймати її локально, розглядати від загального до приватного	Визначає здатність до синтезу, розгляду інформації від приватного до загального.
Здійснює розмежування часу на минуле, сьогодення та	Дас сприйняття моменту «тут і зараз»

майбутнє	
Дозволяє сприймати і зчитувати карти і схеми	Дас змогу оцінити конкретний простір
Відповідає за запам'ятовування символів, цифр, імен, дат	Бере участь у запам'ятовуванні образів і подій
Дас розуміння сенсу	Дас розуміти емоційні реакції
Дозволяє сприймати реальність детально	Здійснює цілісне сприйняття
Визначає здібності до оптимістичного сприйняття навколишнього	Визначає песимістичне сприйняття світу
Відповідає за сприйняття ритму музики	Відповідає за визначення мелодії
Формує вербальний інтелект	Відповідає за невербальний інтелект

У нас у школі прийнято сидіти спокійно, не рухатися, букви і числа вчити лінійно, читати і писати на площині, тобто лівопівкульним способом. Саме тому навчання дуже скоро перетворюється в натаскування і дресирування дитини, що неминуче призводить до зниження мотивації, стресів і неврозів.

У 7 років у дитини добре розвинена тільки «зовнішня» мова, тому вона мислить в буквальному сенсі вголос. Читати і думати їй необхідно вголос до тих пір, поки не буде розвинена «внутрішня» мова. Переклад думок в письмову мову - це ще більш складний процес.

Таким чином, до школи вже приходять діти із сформованою міжкулевою асиметрією.

Функціональна асиметрія ґрунтується на відмінності в типах мислення. В книгах і публікаціях з популярної психології коротко даються характеристики, які зводяться до виділення логічного мислення (у лівій півкулі) та творчості (з правої). Але насправді обидві півкулі в рівній мірі беруть участь у творчому і логічному мисленні, здатні сприймати слова і образи, переробляти їх, але ці процеси протікають по-різному.

Саме кора головного мозку здійснює аналіз і синтез надходять через аналізатори подразнень, оскільки там відбувається кінцеве замикання всіх нервових зв'язків. Однак слід підкреслити, що психічні процеси людини є складними функціональними системами і вони не локалізовані у вузьких, обмежених ділянках мозку. Вони здійснюються за участю багатьох спільно працюючих мозкових апаратів. А. Р. Лурія виділяє три основних функціональних блоків мозку, участь яких необхідно для здійснення будь-якого виду психічної діяльності.

Перший - "енергетичний блок", або блок регуляції тону кори і стану неспання. Анатомічно він являє собою утворення в стовбурі мозку за типом нервової мережі, в яку вкраплені тіла нервових клітин, що з'єднуються між собою короткими відростками (ретикулярна формація). Одні з волокон

ретикулярної формації направляються нагору і закінчуються у вищерозташованих нервових утвореннях, включаючи кору мозку (висхідна ретикулярна система). Інші мають зворотний напрямок: починаються в корі і направляються до структур середнього мозку, які знаходяться нижче, гіпоталамуса і мозкового стовбура (низхідна ретикулярна система).

Нервова система завжди знаходиться в стані певної активності, яка, як уже говорилося, опосередкована роботою ретикулярної формації.

Перше джерело активації - обмінні процеси в організмі, що лежать в основі гомеостазу (внутрішньої рівноваги організму), і інстинкти. Процеси обміну речовин регулюються головним чином апаратами гіпоталамуса. Інстинктивна поведінка (харчова, статевая активація) є функцією більш високо розташованих утворень мезенцефальної, діенцефальної і лімбічної систем.

Друге джерело активації – процес пов'язаний з надходженням інформації від зовнішнього середовища. Тут активація проявляється у вигляді орієнтовного рефлексу. Людина, позбавлена звичайного припливу інформації ззовні (експерименти з "сенсорної депривації"), впадає в дрімотний стан, і у нього можуть виникати галюцинації та інші психічні порушення.

Третє джерело активації – процес обумовлений намірами, планами, перспективами і програмами, які формуються в процесі свідомої діяльності людини.

Ретикулярна формація має широкі зв'язки, насамперед з лобовими відділами кори мозку. Спадні апарати ретикулярної формації полегшують і забезпечують проведення коркових впливів (як активних, так і гальмівних) на відділи нервової системи. Апарати першого функціонального блоку мозку не тільки тонізують кору, але і самі відчують на собі серегулюючий вплив.

Другий блок - "блок прийому, переробки та зберігання інформації" складається з трьох підблоків, розташованих в конвексимальних (зовнішніх) відділах кори потиличної (зір), скроневої (слух і вестибулярна інформація) і тім'яної (загальна чутливість) часток мозку. Сюди включаються і центральні апарати смаку та нюху, але у людини вони займають в корі головного мозку незначне місце.

Кожен підблок має ієрархічну будову. Умовно в них виділяють первинні, вторинні та третинні відділи. Перші дроблять сприймається образ світу - слуховий, зоровий, дотиковий - на дрібні ознаки: округлість і незграбність, висоту і дзвінкість, яскравість і контрастність. Другі синтезують з цих ознак цілі образи. Треті об'єднують інформацію, отриману від різних підблоків, тобто зору, слуху, нюху, дотику.

Третій блок - "блок програмування, регуляції і контролю" розташований переважно в лобових долях мозку. *Первинна* рухова кора (четверте поле Бродмана) не може працювати ізольовано. Підготовка програм руху і передача їх на пірамідні клітини здійснюється в апаратах *вторинних* зон рухової кори, які розташовуються у верхніх шарах кори премоторних відділів лобової області. *Третинні* зони лобової кори відіграють вирішальну роль у формуванні намірів і програм, у регуляції та контролі найбільш складних форм поведінки. Людина, у якої цей блок порушений, позбавляється можливості поетапно організовувати свою поведінку, не може перейти від однієї операції до іншої. У зв'язку з цим особистість такої людини як би "розпадається".

Психічні пізнавальні процеси, такі, як відчуття, сприйняття, пам'ять, увага, уява та мислення, у своєму зв'язку становлять когнітивну сферу особистості. Усі вони в результаті своєї взаємодії роблять можливим отримання, переробку, зберігання та відтворення як сенсорної інформації, яка отримується із навколишнього світу, так і результатів здатності до творчого переосмислення тих даних, що накопичуються в процесі індивідуального розвитку.

Перетворення в сучасному суспільстві впливають передусім на навчання та виховання підростаючого покоління, тому перед школою постає завдання не тільки подати необхідні знання з

різних галузей науки, а й на основі цих знань розвинути особистість школяра, виховати культуру його мислення та мовлення. У цьому аспекті особливої уваги потребує початкова ланка освіти, оскільки тут формується більшість загальнонавчальних умінь і навичок, розвиваються розумові операції, вдосконалюються мовлення, мислення, пам'ять, увага, уява та інші психічні функції особистості.

У нашій країні дослідження когнітивної сфери особистості здійснювалися в роботах Б.М. Велічковського, Л.С.

Виготського, П.Я. Гальперіна, В.П. Зінченко, О.М. Леонтьєва, М. А. Холодної та ін.

Найвидатнішими зарубіжними вченими, що вивчали когнітивну сферу особистості, були Ф. Бартлетт, Р. Гарднер, Дж. Келлі, С. Палмер, Ж. Піаже, Д. Раппапорт, У.Скотт, О. Харві, Ф. Хольцман, Х. Шродер.

Завдання початкової школи – розвинути у дітей вміння та бажання навчатися, наголошуючи при цьому на невимушеній, цікавій формі розвитку у школярів мислення, уваги, зв'язного мовлення.

Проте на даний час недостатньо уваги приділяється проблемі розвитку когнітивної сфери школярів, не використовуються засоби покращення ефективності психічних пізнавальних процесів як учителями молодших класів, так і батьками школярів.

Пізнавальні процеси. Молодший шкільний вік є періодом розвитку пізнавальних процесів: вони стають усвідомленими і довільними. Дитина поступово вчиться управляти увагою, пам'яттю, мисленням. Увага першокласників на цьому етапі ще слабо організована, вона має невеликий обсяг, погано розподіляється, нестійка. Тому для концентрації дітям потрібна зовнішня допомога (часта зміна завдань, цікаві ілюстрації, звукові сигнали, ігрові ситуації тощо). Діти відволікаються на уроках досить швидко, натомість контролювати свої дії (наприклад, перевірити наявність помилок у написаному) вміють іще погано. Увага багато в чому визначається темпераментом кожної дитини, стилем сприймання. Діти аудіального типу краще сприймають інформацію на слух; візуального типу – на зображеннях; кінестетичного – легше засвоюють матеріал у практичній діяльності. Проте у першокласників добре розвинена мимовільна пам'ять, яка фіксує яскраві, емоційно насичені для дитини відомості і події її життя, отже у навчанні доцільно використовувати цікаві й захопливі матеріали, яскраві візуальні опори, динамічні включення, емоційно збагачені ситуації тощо.

Пам'ять характеризується високим ступенем механічного запам'ятовування на основі численних повторень. Однак її самоконтроль ще не сформований: добре, швидко й на тривалий час засвоюється те, що справило сильне враження. Натомість

уява дітей у цьому віці досить розвинута, вона має не лише відтворювальний, а й творчий характер. Від початку навчання центральне місце у психічному розвитку дитини займає мислення. У цей період відбувається перехід від наочно-образного до словесно-логічного, понятійного мислення. У першокласників такий процес переважно характеризується конкретністю й спирається на наочні образи й уявлення. Для здійснення розумових операцій порівняння, аналізу, узагальнення, логічного висновку дітям необхідно спиратися на наочну основу. Саме тому на уроках у 1-му класі систематично використовують дидактичний роздатковий матеріал.

Дрібна моторика. Описана вище діяльність має відбуватися паралельно з розвитком дрібної моторики. Однак у дітей дрібні м'язи кисті руки та пальців іще недостатньо сформовані, не завершене окостеніння кісток зап'ястя і фаланг пальців, у них ще недосконала нервово-м'язова регуляція. На уроках доцільно виконувати велику кількість практичних вправ із роздатковим матеріалом – картинками, геометричними фігурами різного розміру і кольору, паличками, намистинками, гудзиками, горіхами, шишками тощо. Не варто зловживати надмірною кількістю одноманітних і частих графічних вправ, аби запобігти втомлюваності, роздратуванню, втраті інтересу. Згідно з емпіричними даними, виконання одного виду роботи має тривати стільки хвилин, скільки років дитині.

До 6–7 років сфера пізнання дитини розширюється на більш абстрактні характеристики середовища. Відбувається перехід сприймання на якісно інший рівень організації, що зумовлює розвиток здатності розуміти деякі абстрактні властивості об'єктів навколишнього світу. Тому зміст навчання поступово розширюється колом абстрактних понять. Для розвитку мислення постійно потрібна «пожива».

Реальним живленням для мозку є інформація ідеального (абстрактного) характеру. У змісті навчання вона представлена знаннями, що подаються через поняття, уявлення, закони, залежності, закономірності тощо. Однак розуміння цих елементів змісту досягається лише за умови конкретного підтвердження прикладами. Вони мають бути близькими до реального життя дитини, оскільки її мислення тісно пов'язане з особистим досвідом, і тому в предметах вона виділяє ті сторони, які свідчать про їх застосування, про дії з ними. Уперші місяці навчання особливо важливо спиратися на дошкільні надбання дітей, тому початкові теми інтегрованого курсу варто пов'язати з узагальненням і систематизацією уявлень дитини про зрозумілі їй доступні поняття, сформовані у передшкільний період.

Відчуття. У дітей шкільного віку відчуття вже настільки злиті з складнішим видом чуттєвого пізнання – сприйманням, що вивчати їх окремо неможливо. Спеціально вивчався розвиток звуковисотного слуху (О.М. Леонтьєв), тонкості розрізнення

колірних і звукових відтінків у процесі навчання зображувальної і музичної діяльності. Дослідження показали, що з віком удосконалюється не стільки абсолютна і розрізняльна чутливість дітей, скільки вміння використати різноманітність відтінків кольорів і звуків, що сприймаються, для осмислення художньої картини і музичного твору, для передавання їх у власній зображувальній діяльності.

Значно ускладнюються й удосконалюються в дітей шкільного віку сенсомоторні зв'язки. Якщо в немовляти в актах хапання формувалися асоціації між рухами очей і рук, то одне з основних занять молодшого школяра – письмо – це вправління тим самим і утворення точнішої і більш тонкої узгодженості рухів очей з рухами кисті руки та пальців. Щоб написати літерні і числові знаки, треба насамперед точно диференційовано сприйняти їх, а потім і відтворити, що для дитини є дуже складним завданням. Під час письма діти повинні співвіднести кожен частину знака з усією літерою або цифрою, умістити кожний елемент на відповідному рядку. Тонко регулюючи напруження м'язів руки, мікроруки пальців, учень переходить від грубих рухів до точних, виходить за межі рядка вгору або вниз, уміщує літерний знак в одному рядку, додержуючи потрібного нахилу. Вправління в письмі – це утворення складних зорово-рухових тимчасових зв'язків у корі головного мозку.

Координація зору і руху вдосконалюється також на заняттях з математики і трудового навчання. Щоб накреслити під лінійку пряму лінію, виміряти її, поставити, де треба, позначку, розрізати або зігнути аркуш по наміченій лінії, шити або плести, ліпити чи наклеювати картинки, потрібно спиратися на вироблені сенсомоторні зв'язки.

Сприйняття. У молодшому шкільному віці далі розвивається сприймання. Завдяки удосконаленню спостереження сприймання перетворюється в дедалі більш цілеспрямований і керований процес. Завдяки набутому досвіду 6–11-річні діти легко впізнають предмет і цілі картини. Навіть незнайомі механізми, рослини, знаки школярі впевнено сприймають «категоріально», тобто як представників певної групи речей: «Це якась машина», «Якийсь куц», «Якісь літери». Синкретичність у молодших школярів виявляється дедалі слабше в зв'язку з тим, що загострюється увага до відношень частин у цілому, з прагненням знайти змістові зв'язки присприйманні предмета.

Проте і в молодшого школяра можна легко побачити деяку своєрідність сприймання. Вона зумовлена значною мірою помилками в пізнанні простору, хоч точність розрізнення геометричних форм, їх правильне називання в дітей після 6–7 років помітно зростають порівняно з дітьми-дошкільниками. Але правильно називають геометричні форми лише 65% дітей,

які пішли до школи. Зберігається в першокласників і тенденція опредмечувати незнайомі їм форми. Тому молодші учні називають циліндр склянкою, конус (перевернутий) – дзигою або дахом, чотиригранну призму – стовпчиком тощо. Це свідчить про неподолані ще труднощі в абстрагуванні форми від предмета.

Помилки у пізнаванні геометричних тіл – показник низького рівня орієнтування дитини у формах. Справді, до школи діти звичайно добре засвоюють лише дві форми: кулю і куб. Причому куб вони знають здебільшого як елемент будівельного матеріалу (кубик), або «кубик» з буквами чи цифрами, а не як геометричне тіло. Площинні фігури знають краще, зокрема квадрат, коло, трикутник, іноді овал.

Але в знанні першокласників навіть цих кількох фігур є помилки, зумовлені неправильним навчанням їх до школи. Наприклад, діти легко плутають об'ємні тіла з плоскими формами. Бачачи намальоване коло, вони називають його «кулькою», «м'ячиком». Намальовану кулю (з характерною для неї опуклістю, позначеною штриховкою і полиском) сприймають як кружок. Ще більше помилок у впізнаванні циліндра і конуса. Причина тут одна – відсутність спеціального навчання дітей бачити предмет у третьому вимірі, який пізнають насамперед за допомогою дотику, у процесі моделювання, конструктивної діяльності. Тому вихователі дитячого садка і

вчителі для ознайомлення дітей з об'ємними формами і закріплення у школярів чітких уявлень про них повинні широко використовувати заняття з конструювання і праці.

Багато першокласників, списуючи в зошит з дошки чи з книжки літери і цифри, роблять типові помилки. Найчастіше діти пишуть дзеркально, тобто перевертають знак, пропускають або додають елементи, зливають два знаки.

Причиною таких помилок є злитість знака, що сприймається. Дитина схоплює лише загальний вигляд знака, але не бачить його елементів, структури і просторових відношень цих елементів. Долають таку злитість не кількістю повторюваних записів кожного знака, а поділом його на елементи і активним конструюванням. Дітям треба показувати, звідки йдуть кружок, точка, довга паличка, куди «дивиться» коротка горизонтальна лінія біля цифри 5, де з'єднуються лінії в даній літері, тощо.

Мислення. Особливість здорової психіки дитини - пізнавальна активність. Допитливість дитини постійно направлена на пізнання навколишнього світу і побудову своєї картини миру. Дитина, граючи, експериментує, намагається встановити причинно-наслідкові зв'язки і залежність. Вона сама, наприклад, може довідатися, які предмети тонуть, а які плаватимуть. Чим активніше в розумовому відношенні дитина, тим більше вона задає питань і тим різноманітніше ці питання.

Дитина може цікавитися всім на світі: якої глибини океан? як там дихають тварини? скільки тисяч кілометрів земна куля? чому в горах не тане сніг, а внизу розтанув?

Дитина прагне знань, а саме засвоєння знань відбувається через численне «навіщо?», «як?», «чому?». Вона вимушена оперувати знаннями, представляти ситуації і намагатися знайти можливий шлях для відповіді на питання. Ми вже говорили про те, що при виникненні деяких задач дитина намагається вирішити їх, реально приміряючись і пробує, але вона вже може вирішувати задачі, як мовиться, в думці. Вона уявляє собі реальну ситуацію і як би діє в ній в своїй уяві. Таке мислення, в якому рішення задачі відбувається в результаті внутрішніх дій з чинами, називається наочно-образним. Образне мислення - основний вид мислення в молодшому віці. Звичайно, молодший школяр може мислити логічно, але слід пам'ятати, що цей вік сенситивний до навчання, що спирається на наочність.

Увага. Пізнавальна активність дитини, направлена на обстеження навколишнього світу, організовує його увагу на досліджуваних об'єктах досить довго, поки не вичерпається інтерес. Якщо шести - семирічна дитина зайнята важливою для неї грою, то вона не відволікаючись, може грати дві, а то і три години. Так само довго вона може бути зосереджена і на продуктивній діяльності (малюванні, конструюванні, виготовленні значущих для нього виробів). Проте такі

результати зосередження уваги - слідство інтересу до того, ніж зайнята дитина. Він же тужитиме, відволікатиметься і відчуватиме себе абсолютно нещасним, якщо треба бути уважним в тій діяльності яка йому байдужа або зовсім не подобається.

Пам'ять. Ми вже знаємо, що дошкільний вік - вік інтенсивного розвитку пам'яті. Прийнято вважати, що в цей період пам'ять є провідним пізнавальним процесом, психічною функцією. Насправді дитина в дошкільному віці засвоює мову настільки, що стає істинним носієм рідної мови. Пам'ять охоплює значущі для дитини події і відомості і зберігає їх. Дошкільне дитинство залишає багато спогадів на все життя людини, що залишилося.

Коли запам'ятовування стає умовою успішної гри або має значення для реалізації домагань дитини, вона легко запам'ятовує слова в заданому порядку, вірші, послідовність дій та ін. Дитина може користуватися прийомами запам'ятовування вже свідомо. Вона повторює те, що треба запам'ятати, прагне осмислити, усвідомити те, що запам'ятовується в заданій послідовності. Проте мимовільне запам'ятовування залишається більш продуктивним.

Довільна пам'ять стає функцією, на яку спирається навчальна діяльність, і дитина приходить до розуміння необхідності примусити працювати на себе свою пам'ять.

1.2. Соціально – психологічні фактори розвитку психічних пізнавальних процесів молодшого школяра

Найбільший вплив на розвиток психічних пізнавальних процесів молодшого школяра вказують взаємини з родиною та міжособистісне спілкування із однолітками й вчителями.

Батьки складають перше суспільне середовище дитини. Особистості батьків грають суттєву роль у житті кожної людини. Не випадково, що до батьків, особливо до матері, ми думкою звертаємося у важку хвилину життя. Разом з тим почуття, що окреслюють відносини дитини і батьків - це особливі почуття, відмінні від інших емоційних зв'язків. Специфіка почуттів, що виникають між дітьми і батьками, визначається головним чином тим, що турбота батьків необхідна для підтримки самого життя дитини. А нестаток у батьківській любові - дійсно життєво необхідна потреба маленької людської істоти.

Перше й основне завдання батьків - є створення в дитини впевненості в тому, що її люблять і про неї піклуються. Ніколи, ні при яких умовах у дитини не повинні виникати сумніви у батьківській любові.

Психологами доведено, що у трагедії підліткового алкоголізму та підліткової наркоманії часто винні не люблячі своїх дітей батьки. Головна вимога до сімейного виховання - це вимога любові. Але тут дуже важливо розуміти, що необхідно

не тільки любити дитину і керуватися любов'ю у своїх повсякденних турботах по догляду за ним, необхідно, щоб дитина відчувала, була впевнений, що її люблять.

Багато батьків вважають, що ні в якому разі не можна показувати дітям любов до них, думаючи, що коли дитина добре знає, що її люблять, це приводить до розпещеності, егоїзму. Потрібно категорично відкинути це твердження. Усі ці несприятливі особистісні риси виникають саме при нестачі любові, коли створюється деякий емоційний дефіцит, коли дитина позбавлена міцного фундаменту незмінної батьківської прихильності. Вселяння дитині почуття, що її люблять і про неї піклуються, не залежить ні від часу, що приділяють дітям батьки, ні від того, виховується дитина вдома чи з раннього віку знаходиться в дитячому садку. Не пов'язано це і з забезпеченням матеріальних умов, з кількістю вкладених у виховання матеріальних витрат. Більш того, не завжди видима дбайливість інших батьків, численні заняття, у які включається з їх ініціативи дитина, сприяють досягненню цієї самої головної виховної мети.

Глибокий постійний психологічний контакт із дитиною - це універсальна вимога до виховання, яка в однаковому ступені може бути рекомендована всім батькам, контакт необхідний у вихованні кожної дитини в будь-якому віці. Саме відчуття і переживання контакту з батьками дають дітям можливість

відчути й усвідомити батьківську любов, прихильність і турботу.

Основа для збереження контакту - щира зацікавленість в усьому, що відбувається в житті дитини, зацікавленість до його дитячих, нехай самихдріб'язкових і наївних, проблем, бажання зрозуміти, бажання спостерігати за всіма змінами, що відбуваються в душі та свідомості зростаючої людини. Цілком природно, що конкретні форми і прояви цього контакту широко варіюють, у залежності від віку й індивідуальності дитини. Але корисно замислитись і над загальними закономірностями психологічного контакту між дітьми і батьками в родині.

Контакт ніколи не може виникнути сам собою, його потрібно будувати з дитиною. Коли говориться про взаєморозуміння, емоційний контакт між дітьми і батьками, мається на увазі деякий діалог, взаємодія дитини і дорослого.

Розвитку моральних почуттів (дружби, товариськості, обов'язку, гуманності) сприяє перебування учнів у колективі, об'єднаному спільною навчальною діяльністю. Розвивається почуття симпатії, важливе для утворення малих груп, з яких складаються колективи.

Формуванню вольових якостей (самостійності, впевненості у своїх силах, витримки, наполегливості) сприяє шкільне навчання, яке вимагає від учнів усвідомлення й виконання обов'язкових завдань, підпорядкування їм активності,

довільного регулювання поведінки, уміння активно керувати увагою, слухати, думати, запам'ятовувати, узгоджувати свої потреби з вимогами вчителя. Ефективність цього процесу залежить від використання учителем прийомів переконання, зауваження, заохочення та інших засобів впливу на дитину. Зловживання негативними оцінками, нотаціями, покараннями спричиняє погіршення ставлення учнів до навчальних обов'язків, зниження активності, виникнення лінощів та інших негативних рис. З'являється усвідомлення обов'язків, розуміння того, що невиконання правил поведінки шкодить інтересам колективу й кожного учня.

Дітям властиві наслідування й підвищене навіювання, що як позитивно, так і негативно впливають на засвоєння норм і правил поведінки. У зв'язку з недостатнім розвитком самосвідомості, малим життєвим досвідом діти можуть наслідувати небажані форми поведінки: грубість, недисциплінованість тощо. В інших випадках, коли вони беруть за взірець поведінку улюбленого вчителя, авторитетних для них дорослих, наслідування і підвищене навіювання полегшує засвоєння норм і правил поведінки. У цей період зростає роль особистого прикладу дорослих, передусім учителя.

Стосунки між дітьми в класі формуються за допомогою вчителя, який завжди вказує на деяких учнів як на взірець, водночас звертає увагу й на хиби в поведінці інших. Більшість

дітей відтворює у своєму ставленні до однокласників ставлення вчителя, не усвідомлюючи критеріїв, якими він послуговується при їх оцінюванні. Починає формуватися громадська думка стосовно учнів, які успішно навчаються і є дисциплінованими, з'являються спроби оцінити вчинки ровесників. У класному колективі виникають об'єднання, які переростають устійкі шкільні й позашкільні мікроколективи.

1.3. Батькам про вікові психологічні особливості першокласників

Початок навчання в школі – один із найбільш складних і відповідальних етапів у житті дітей як в соціально-психологічному, так і у фізіологічному плані. Відбувається **дуже багатозмін:**

НОВІ УМОВИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ	нові контакти, нові стосунки, нові обов'язки.
ЗМІНЮЄТЬСЯ СОЦІАЛЬНА ПОЗИЦІЯ	була просто дитиною, тепер стала школярем.
ЗМІНЮЄТЬСЯ СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ	не садочок, батьки, бабуся, а школа, де навчальна діяльність стає провідною. все підпорядковується
ЗМІНЮЄТЬСЯ ВСЕ ЖИТТЯ ДИТИНИ	навчанню, школі, шкільним справам і турботам.

Саме в ці перші місяці починають формуватися ті системи відносин дитини зі світом і самим собою, ті стійкі форми взаємин з однолітками і дорослими, і базові навчальні установки, які в істотній мірі визначають в подальшому успішність її шкільного навчання, ефективність стилю спілкування, можливості особистісної самореалізації у шкільному середовищі.

Ці труднощі обтяжуються ще й **психофізіологічними особливостями** дітей шостого року життя:

нестійкий тип нервової системи;

висока втомлюваність, що зумовлена особливостями серцево-судинної системи;

домінування збудження над гальмуванням;

слабка саморегуляція поведінки.

Психологи (*Л.А.Венгер, Я.Л.Коломенський, В.С.Мухіна*) у своїх працях розкривають **характерні психологічні особливості дітей шестирічного віку:**

РОЗВИНЕНЕ МОВЛЕННЯ	- У дітей цього віку достатньо розвинене мовлення.
ПІЗНАВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ	- Для них характерна пізнавальна активність.

<p>ПЕРЕВАГА НЕДОВІЛЬНОЇ УВАГИ</p>	<p>У шестирічок переважає недовільна увага.</p> <p>Хоча вони можуть і доволіно регулювати свою поведінку, зосереджувати увагу на тому, що їх приваблює.</p>
<p>РОЗВИТОК ПАМ'ЯТІ</p>	<p>Це час інтенсивного розвитку пам'яті.</p>
<p>ВАЖЛИВІСТЬ УЯВИ «Я – ХОРОШИЙ»</p>	<p>Шестирічки – і реалісти, і фантазери. Їхня уява має велику варіативність та відіграє важливу роль.</p> <p>Діти дуже довірливі.</p> <p>Мають почуття сорому, гордості.</p> <p>Їхня внутрішня позиція у ставленні до себе: «Я–хороший».</p>
<p>ПОТРЕБА У СХВАЛЕННІ ДОРΟΣЛИХ</p>	<p>Прагнення до позитивних взаємин із дорослими</p> <p>Бажання заслужити схвалення дорослих і симпатію однокласників є одним із основних мотивів поведінки.</p>
<p>ПЕРЕВАГА ПОЧУТТІВ</p>	<p>У шестирічок почуття переважають над розумом.</p> <p>Їхнє життя це постійні хвилювання з кожного приводу.</p>

<p>НЕДОСТАТНЯ СИЛА ВОЛІ</p>	<p>Дітям цього віку не вистачає сили волі. Мотиви «хочу» і «потрібно» вступають у суперечність. Щоб зберегти гарні стосунки з дорослими, дитина інколи обманює.</p>
<p>НЕВЕЛИКА ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ</p>	<p>Працездатність у шестирічок є невеликою, тому для них необхідно створити особливий режим праці і відпочинку, використовувати індивідуальний підхід, постійний медичний нагляд. Особливо негативно впливають на працездатність шестирічок шум і галас</p>
<p>ВЧИТЕЛЬ – АВТОРИТЕТ</p>	<p>Діти з готовністю виконують вимоги вчителя. Тому потрібно, щоб педагогічний вплив був спрямований на виховання моральних якостей особливості дитини</p>
<p>РОЗУМОВА АКТИВНІСТЬ</p>	<p>За даними досліджень, для шестирічок із нормальним розвитком характерною є висока розумова активність.</p>

ПРИРОДНИЙ СТАН	Шестирічки люблять веселитися і пустувати. Це їхній природний стан.
-------------------	---

Гармонійна психомоторика шестирічок сприяє їх **особистісному розвитку**, допомагає пізнавати навколишній світ і себе як частину світу, що сприяє розвитку дитини.

Інтерес до пізнання у цей час ще нестійкий, залежить від ситуації, тому під час занять убільшості дітей він виникає і підтримується завдяки вчителю.

Завищена самооцінка, некритичне ставлення до своєї поведінки і результатів праці призводить до того, що учням складно зрозуміти критерії педагогічного оцінювання.

Шестирічки вважають оцінювання своєї навчальної діяльності оцінюванням усієї своєї особистості, і коли вчитель повідомляє про помилки у виконанні завдання, це сприймається як «ти поганий».

Отримання негативних оцінок, зауважень викликає тривожність, дискомфорт, через які значна частина учнів стають пасивними. Саме тому в 1-2-х класах Нової української школи запроваджується **формувальне оцінювання**, яке допомагає відстежувати особистісний розвиток дитини та хід опановування навчального досвіду як основи компетентності, вибудовувати індивідуальну траєкторію особистості.

Поведінка дитини залежить від її емоційного стану, є імпульсивною, що ускладнює колективну роботу дітей на уроці.

Особливості пізнавальних процесів шестирічок

Пізнавальний процес	Вікові особливості
ВІДЧУТТЯ	<ul style="list-style-type: none"> - Продовжує підвищуватися гострота зорових відчуттів. - Зростає гострота звуку(що сприяє успішному вивченню іноземних слів). - Поступово розвивається фонематичний слух, зростає його тонкість.
СПРИЙНЯТТЯ	<ul style="list-style-type: none"> - Характерна мала диференційованість. - Невміння управляти своїм сприйняттям.
ПАМ'ЯТЬ	<ul style="list-style-type: none"> - Інтенсивно розвиваються всі види пам'яті, а також її процеси. - Активно формується довільне запам'ятовування. - Виникає необхідність освоєння спеціальних цілеспрямованих дій із запам'ятовування – засвоєння мнемотехнічних прийомів.

Звісно, велике значення для розвитку шестирічок має **навчання**, але **особливе місце в їхньому житті посідає гра.**

Усвідомлену мету шестирічкам найлегше побачити у процесі гри. Ставлення до гри і правила гри є у цьому віці своєрідною школою соціальних відносин. Гра розвиває здібності дітей аналізувати свої дії, вчинки, мотиви, а також співвідносити їх з діями, вчинками та мотивами інших людей.

Важливе значення для забезпечення особистісно орієнтованого виховання школярів, для розвитку самоповаги у шестирічок має **знання ними своїх прав.**

Дорослий разом із дітьми може сформулювати ці **права:**

право на повагу і ввічливе ставлення до себе; право на самостійність виконання завдань учителя; право на відпочинок на уроці і вдома; право на гру, фантазію, пустощі; право на любов дорослих;

право на захищеність від негативних впливів; право на отримання відповіді дорослих на всі свої запитання;

право звернутися за допомогою до дорослих;

право отримати похвалу за добрі справи;

право не бути заляканим дорослими;

право не бути покараним фізично.

Важливо, щоб дорослі створювали умови для дотримання цих вправ як в школі, так і вдома.

Таким чином, дітей шести років навчати складно, і таке навчання необхідно будувати з урахуванням специфіки їхнього розвитку, чим і займаються вчителі Нової української школи.

1.4. Практичні рекомендації щодо досягнення всебічного розвитку пізнавальних процесів у молодшому шкільному віці

Більшість учнів, щоб запам'ятати матеріал, обмежуються його багаторазовим читанням. Повторні сприймання потрібні, але дають належний ефект тільки тоді, коли поєднуються з всебічним продумуванням сприйнятого.

Основними прийомами змістового запам'ятовування матеріалу є: асоціювання, активізація уявлень, конспектування матеріалу, який сприймають. Усі ці прийоми використовують в тісному взаємозв'язку.

Нетрадиційні прийоми розвитку словесно-логічної пам'яті:

- переказати іншими словами. Береться певна, неважка за змістом фраза. Учням потрібно прослухавши фразу, запропонувати декілька варіантів передачі цієї ж думки іншими словами. При цьому жодне із слів даної фрази не повинно вживатись в запропонованих учнями фразах. Важливо також слідкувати, щоб при цьому не змінювався зміст основної фрази, щоб зберігалась основна думка. Ця вправа спрямована на розвиток вміння оперувати словами, точно розуміти і запам'ятовувати тексти. Відомо, що критерієм розуміння запам'ятовування чого-небудь є вільна форма його вираження, тобто те, що ми добре розуміємо, ми можемо легко виразити, використовуючи різні слова.

Утворення заголовків до тексту. Психолог або ж учитель зачитує учням певний текст. Після цього учням потрібно підібрати як можна більше заголовків, які б відображали його зміст. Дана вправа розвиває здатність виражати суть уривку тексту однією фразою. Таке вміння лежить в основі таких сильних прийомів розуміння і запам'ятовування, як складання плану тексту. Педагог чи психолог повинні знати, що чим більше розвинуте таке вміння, тим легше засвоюються тексти.

Скорочення розповіді. Психолог зачитує учням текст. Завдання учнів у тому, щоб зміст розповіді відтворити максимально стиснуто, використовуючи лише два-три речення, і в них – жодного зайвого слова. При цьому – суть, основна думка розповіді, повинні залишитись. Всі другорядні моменти та деталі слід відкинути.

Вправи на розвиток образної пам'яті. Як відомо, майже всі люди мають ейдетичну здатність (здатність уявляти яскраві образи). Кожен із нас знає, що коли ми повертаємось на якесь місце, то згадуємо (уявляємо) те, що, здавалось, забули. Ми в такому випадку можемо пригадати багато подробиць (свій настрій, запах повітря, думки) і т.д. Отже, природно, інформація пов'язується з місцем її виникнення. За допомогою цього методу наші учні запам'ятовували інформацію різного характеру, як зміст так і дати певних подій. Учням лише потрібно пояснити суть такого запам'ятовування. Вони мають зрозуміти, що їхнє

завдання у тому, щоб створити асоціативний зв'язок між зрозумілим їм текстом та тим предметом, який вони бачили в момент аналізу даного тексту. Даний предмет (чи то стіна, чи стіл, чи крісло) в свою чергу може послужити опорою в пригадуванні. Таким чином, знову можна наголосити на тому, що вчитель має подбати про те, щоб учні чітко зрозуміли, що зміст тексту має бути в асоціативному зв'язку з уявним образом предмета чи певного місця. Ефективність використання методу буде помітна тоді, коли учні зможуть легко пригадувати інформацію уявляючи лише звичайні предмети своєї кімнати.

Цей метод дає можливість розмістити ефективніше більшу кількість інформації в довготривалій пам'яті, причому зберігаючи послідовність цієї інформації. Оскільки учням, доводиться запам'ятовувати чимало цифр, то ми, на основі вивченого досвіду науковців, пропонуємо легке фіксування їх в пам'яті також за цим цікавим методом. Отже, при запам'ятовуванні чисел можна подати учням зразок такого запам'ятовування, тобто представити можливий варіант уявлень та фантазувань. Вчителі можуть пропонувати такий спосіб запам'ятовування завжди, при необхідності запам'ятати велику кількість дат, чисел і т.д. Наприклад, учням потрібно запам'ятати числа – 3, 14, 15, 92, 38. Таким чином пропонуємо уявити власну оселю і наявність в ній відерця синьої фарби. Кожен уявно бере великий пензель і цією фарбою на власних

дверях малює велику трійку. Змінюємо фарбу на червону та широким пензлем поруч на стіні намалюємо число чотирнадцять. А от нове число п'ятнадцять нашкробаємо великим цвяхом поруч (звичайно, стіну таким чином нівечити не треба – це уявна дія). Потім фарбою на підлозі зобразимо число дев'яносто два. При цьому потрібно наголошувати, що уявно пересуватись по кімнаті потрібно у певному напрямку. Далі брали посудину з цукром і розсипати його тонким шаром на підлогу, а потім пальцем по цукру написати тридцять вісім. Після цього відтворення запропонувати уявно пройти цим маршрутом і побачити написані цифри. Звичайно з першого разу не всім вдасться відтворити усі цифри, але надалі учні будуть робити таких вправ побільше і проявляти максимум власної уяви та вигадливості.

Розвиток уваги в молодшій школі. Досвід експериментального навчання в молодших класах показує, що навіть діти 1 класу здатні до сильної, тобто концентрованої і стійкої уваги протягом усього уроку. Але для цього з метою запобігання неувважності треба додержуватись певних умов організації навчальної діяльності дітей:

- добрий темп уроку;
- чіткість і стислість пояснень;
- максимальна опора на активну мислительну діяльність дітей;

- бережливе ставлення вчителя до уваги дітей;
- різноманітність форм і видів роботи, підпорядкованих основному завданню і темі уроку;
- залучення до учбової діяльності всіх учнів під час виконання не тільки письмових завдань, а й звичайних усних вправ;
- використання для першокласників деяких спеціальних вправ та дидактичних ігор на спостережливість.

Прийоми розвитку мовлення та уяви. При роботі з навчання грамоти можна використовувати такі завдання, що сприяють розвитку мовлення та уяви дітей:

- скласти речення за поданою схемою і малюнком;
- розподіл предметів на групи;
- інсценізації уривків з казок;
- роздуми над прослуханими творами;
- скласти казку за серією ілюстрацій;
- відтворити ситуації типу „У магазині“, т. д.;
- відгадування загадок;
- характеристики казкових героїв.

З перших днів перебування дитини в школі перед нею стоїть завдання навчитися висловлювати свої думки правильно, послідовно, точно і виразно. Тому навчальними ситуаціями слід спонукати учнів до безпосередніх висловлювань (створення власних текстів), заохочувати до складання казок, віршів,

придумування своїх фіналів до казок і оповідань. А оскільки у дітей різний мовленєвий розвиток, то ініціатором і творчим лідером стає саме вчитель.

РОЗДІЛ II.

ПОЧАТОК НАВЧАННЯ У ШКОЛІ: ВПЛИВ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН І ПОВЕДІНКУ ДИТИНИ

2.1. Особливості психічних і пізнавальних процесів

Початок навчання у школі – визначний момент у житті дитини. Він кардинально змінює весь спосіб її буття. Властиве дошкільно безпечне й безтурботне середовище змінюється світом, наповненим безліччю вимог, обов'язків і обмежень: жорсткий режим відвідування школи; систематична праця, укладена в ширші часові рамки; нові норми і правила поведінки; виконання вказівок учителя. Свій новий статус школяра дитина не завжди усвідомлює повною мірою, але обов'язково відчуває і переживає його: пишається тим, що стала дорослою; з'являється бажання бути успішною у навчанні. Для першокласника це означає те саме, що бути хорошим і улюбленим. Дитина переконана в тому, що у неї повинно все виходити, тому сильно переживає через свої невдачі, не завжди розуміє їхні причини. Водночас із початком шкільного навчання відбувається вирішальна зміна соціальної ситуації в розвитку дитини. Її відносини з дійсністю перебудовуються: система взаємин «дитина – дорослий» диференціюється на дві частини: «дитина – батьки» та «дитина – учитель». При цьому остання визначає стосунки між дитиною і батьками, дитиною й іншими дітьми. Маленький школяр стає суб'єктом соціальних відносин і

наділяється суспільно значущими обов'язками, за виконання яких отримує громадську оцінку. У 1-му класі для дитини вчитель стає найважливішою персоною. Його похвала або осуд часто мають більше значення, ніж оцінка батьків. Початок навчання є для кожної дитини сильним стресом: її переповнюють почуття радості, захвату або здивування, і водночас вона відчуває тривогу, розгубленість, напруження. Через це у першокласників у перші тижні відвідування школи знижується опірність організму, можуть порушуватися сон, апетит, підвищуватися температура, загострюватися хронічні захворювання. Діти можуть без причини вередувати, дратуватися, плакати. Вони легко відволікаються, не здатні довго зосереджуватися, мають низьку працездатність і швидко стомлюються. Тому традиційно для нашої школи на перші тижні припадає адаптаційний період, під час якого менша кількість уроків, незначне навчальне навантаження, режим дня схожий на той, до якого діти звикли до школи. Навчання молодших школярів ґрунтується на взаємодії дітей і дорослих – грі, спільній праці, пізнанні, спілкуванні. Поступово дитина стає активним учасником цього процесу. Вона спільно з учителем визначає мету, відкриває нові знання, засвоює навчальні дії, експериментує, відповідає за свою роботу. Тож важливо одразу уникнути авторитарного впливу на особистість дитини, встановити й підтримати добрі стосунки, довіру у спільній

діяльності. Нова ситуація розвитку зумовлює необхідність організації особливого середовища й відповідної діяльності, в якій дитина могла б себе реалізувати. Визначальним для вибору форм і способів реалізації навчання є дані вікової психології про те, що початок навчання у школі збігається з початком другої фізіологічної кризи – «кризи семи років». Великі зміни у сфері соціальних відносин і діяльності дитини відбуваються на тлі перебудови всіх систем і функцій організму, що вимагає більшого напруження та мобілізації резервів. У цей період життя змінюється психологічний портрет дитини, її особистість, пізнавальні й розумові можливості, сфера емоцій і переживань, коло інтересів.

У дітей 6-річного віку процес сприймання готовий до переходу на якісно інший рівень: виникає можливість формування складних еталонів, які ґрунтуються на взаємно підпорядкованих ознаках. Це полегшує впізнавання і категоризацію на основі не лише сенсорних, а й сутнісних характеристик об'єктів. Одним із прикладів таких змін є здатність першокласників класифікувати об'єкти за різними ознаками. Тому вивчення інтегрованого курсу або предметів у 1-

му класі варто розпочинати з тем, які передбачають аналіз об'єктів за різними ознаками, далі – їх узагальнення й класифікацію за визначеними ознаками. Зазвичай першокласники можуть виокремити з нескінченної кількості

властивостей лише 2–3. У міру розвитку дітей, розширення їхнього світогляду така здатність удосконалюється, проте необхідно також і спеціально вчити школярів бачити у предметах та явищах різні сторони. Для цього можна застосовувати прийом порівняння одного предмета чи явища з іншим.

У цей період навчання слід зважати на один із видів труднощів зорового сприймання – феномен дзеркальних рухів. Він виявляється у помилках графічної діяльності: реверсії форми, порушенні порядку елементів і напрямків написання. Це пояснюється тим, що механізми організації зорово-просторової діяльності, дрібної моторики і зорово-моторної пам'яті ще недостатньо зрілі, хоча діти добре копіюють, штрихи в них стають більш чіткими і завершеними. Тому до таких проявів потрібно ставитися з розумінням, не форсувати навчання й запобігати панічним реакціям з боку дітей, а особливо – їхніх батьків. Прийнятною є діяльність, пов'язана з просторовою орієнтацією. Навчальний зміст доцільно збагачувати завданнями на визначення місця розташування об'єктів, орієнтування на площині тощо (вправи на штрихування, відтворення пропорцій, зорові і графічні диктанти, встановлення закономірностей, продовження послідовностей та ін.).

Активна фаза розвитку припадає на перші роки життя, коли дитина пізнає світ, у нього виникає мова і поліпшується

синхронна робота двох півкуль головного мозку. Усім батькам та педагогам хотілося б бачити свою дитину учнем уважним, з гарною пам'яттю, логікою, кмітливістю. Існує окрема наука, яка присвячена розвитку і поліпшенню роботи психічних процесів - це кінезіологія.

Група вправ, розроблена Підлогою і Гейл Деннісом в 90-х роках, присвячена природному розвитку людини і активації деяких механізмів діяльності мозку за допомогою певних рухів. Практикуючи кінезіологічні вправи, американський психолог зрозумів, що в самих рухах закладено величезний потенціал.

Адже через них вдається вплинути на психоемоційний стан дитини.

У наш час мабуть усі знають, що у більшості людей домінуючою є ліва півкуля головного мозку. На цю більшість і орієнтоване навчання в нашій культурі. Саме звідси у багатьох дітей можуть бути проблеми з навчанням у школі. На жаль, люди здебільшого ігнорують незліченні можливості, що криються в правій половині мозку. Вченими було доведено, що систематичність, цілеспрямована робота з розвитку дрібної моторики рук допомагає подолати різні недоліки і відхилення в психофізичній сфері дитини. Розвиток рухів пальців рук тісно пов'язаний з мовною функцією. Тому так важливо розвинути моторику обох рук.

Цього можливо досягти, якщо давати обом півкулям одне спільне завдання. Такою роботою для них буде одночасне створення малюнка та написання елементів букв обома руками. Що отримує дитина виконуючи такі завдання?

1. Покращується загальний психофізичний стан. Це оцінювалося суб'єктивно - з реакції заспокоєння, поліпшення настрою і сприйняття нового матеріалу після виконання вправ з зошита, у повній тиші.

2. Активізується права півкуля - помітно не тільки по хорошій роботі лівої руки, але і по тому, що слухачі не відстежують часові рамки вправи і не відчують, скільки часу пройшло з початку роботи над завданням.

3. Швидко і істотно підвищується тонко-чуттєве сприйняття.

4. Ліва (у лівшів - права) рука стає більш “робочою”, ніж до виконання вправ.

5. Симетрування роботи мозку позитивно позначається на функціонуванні всіх органів і систем, так як симетрія - властивість живого. Отже, чим більше симетрії, тим менше втрат життєвої енергії. Коли ліва півкуля набагато активніша правої, кровообіг в лівій половині мозку теж активніший, ніж у правій. А оскільки від роботи мозку залежить весь організм, то такий нерівномірний кровообіг позначиться на функціонуванні і дихальної, і травної, і інших систем. Це означає, що активізуючи

узгоджену діяльність обох півкуль мозку, може дати загальний оздоровчий ефект.

У вчителя є всі можливості для того, щоб покращити процес навчання, при чому на це не доведеться витратити багато часу! А все завдяки **кінезіології** – унікальній науці, що вивчає м'язові рухи у будь-яких проявах. Але особливої уваги заслуговує вплив руху на мозкову активність.

Навчальна кінезіологія – це дуже проста та дієва методика. Виконання відповідних вправ не займе багато часу і неодмінно сподобається дітям! Особливо, якщо мова йде про початкову школу.

Як це працює?

Кінезіологія – здоров'язберігаюча технологія. Використовуючи її, ви зможете допомогти учням зняти емоційне та фізичне напруження, а разом ще й забезпечити такі процеси:

- синхронізацію роботи півкуль мозку;
- покращення зорово-моторної координації;
- формування просторового орієнтування;
- стимулювання інтелектуального розвитку тощо.

Секрет такої ефективності полягає у тому, що спеціальні вправи позитивно впливають на неокортексову кору мозку, яка відповідає за когнитивні процеси, раціональну обробку інформації, мову, логіку тощо. Тобто, коли новоутворена кора

мозку працює на повну силу, підвищується ефективність навчання.

Звучить все це дуже науково, але насправді все просто. Фактично кінезіологія – це спеціальні фізичні вправи, до того ж здатні поліпшити роботу мозку. Саме їх можна використовувати під час ранкових зустріч або ж фізкультхвилинок на уроці. Кінезіологічний комплекс включає такі види вправ як окорухові, дихальні, тілесні, для релаксації та розвитку дрібної моторики. Розглянемо найцікавіші з них.

Як же саме почати розвивати свій мозок? Багато з вправ нам добре відомі з дитинства. Як працювати з вправами?

Кінезіологія для маленьких дітей використовується для поліпшення пізнавального процесу дітьми шкільного віку. Ще в 60-х роках минулого століття методика перехресного руху дозволяла організувати взаємозв'язок між мозком і тілом школярів з певними нейрофізіологічними відхиленнями.

Завдяки спеціальним вправам, дитячий організм вчиться правильно координувати роботу лівої і правої півкуль мозку. Таким чином, істотно поліпшується взаємодія інтелекту малюка з тілом.

Мета вправ “Розумної гімнастики”

- Розвиток міжпівкульної спеціалізації;
- Розвиток міжпівкульної взаємодії;
- Розвиток моторики;

- Розвиток здібностей;
- Розвиток пам'яті, уваги;
- Розвиток мовлення;
- Розвиток мислення;
- Зниження рівня стресу, покращення поведінки

Користь упорядкованого дихання для мозку дітей

Дихання важливо не тільки з точки зору фізіології. Крім надання кисню кожній клітинці дитячого організму, воно також допомагає розвинути довільність дій і самоконтроль у дитини. Дихальні кінезіологічні вправи для школярів не важкі, але дуже корисні.

"Задуги свічку"

Дитина уявляє, що перед ним стоїть 5 свічок. Йому потрібно задуги спочатку великий струменем повітря одну свічку, потім цей же об'єм повітря розподілити на 5 рівних частин, щоб задуги все.

"Хитання головою"

Початкове положення: сидючи або стоячи розправити плечі, голову опустити вперед і закрити очі. Потім дитина починає похитувати головою в різні боки і глибоко, як тільки може, дихати.

"Подих носом"

Вправа полягає в тому, що діти дихають тільки однією ніздрею. При цьому важливо правильно розташовувати пальці

рук: права ніздря закривається правим великим пальцем, ліва - мізинцем лівої руки. Інші пальці завжди спрямовані вгору. Важливо глибоко і неквапливо дихати.

"Плавець"

Діти стоячи роблять глибокий вдих, закривають ніс пальцями і присідають. У такому положенні вони подумки рахують до 5, потім встають і випускають повітря. Вправа нагадує дії пірнання плавця.

Рух очима і частинами тіла в кінезіології

Дитина за допомогою цього комплексу вправ може розширити поле зору, поліпшити процес мислення, запам'ятовування та мовного розвитку. Кінезіологічні вправи для дітей в цілому сприяють активізації навчання, в цьому не останнє місце займають синхронізовані руху очей і мови.

"Очі і мова"

Діти роблять глибокий вдих, піднімаючи очі вгору, в цей час мова теж піднімається. Потім видих, повертаючись у вихідне положення. Те ж саме під час вдиху проробляється мовою і очима по всіх напрямках, у тому числі і діагоналях.

Цю вправу можна спочатку полегшити, застосовуючи тільки рухи очей, потім додаючи дихання.

"Вісімка"

Треба взяти в праву руку ручку або олівець і намалювати на аркуші паперу горизонтальну вісімку. Те ж саме зробити і лівою

рукою. Після цього спробувати намалювати малюнок двома руками відразу.

“Горизонтальна вісімка”

Намалюйте в повітрі в горизонтальній площині цифру вісім три рази спочатку однією рукою, потім іншою, потім обома руками одночасно.

"Шаганов"

На тлі ритмічної музики, виконати наступні дії: крокувати на місці з супроводом кожного кроку помахом руки. Наприклад, коли крок робить ліва нога, змахує і ліва рука, з правої точно так само.

"Робота кисті рук"

До того ж, такі дії розвивають дрібну моторику рук, значить, і більше утворюється нервових зв'язків між різними відділами мозку. Вправа полягає в тому, що дитина повинна покласти на стіл кулак, потім поставити долоню ребром, потім покласти долоню на поверхню. Завдання відпрацьовується руками по черзі, потім одночасно.

"Жаба"

Долоньки на столі виконують рухи: права лежить (вниз долонею), ліва стиснута в кулак, потім навпаки.

Тонус і релаксація

Для того щоб діти налаштувалися на роботу і потім після неї відпочили і емоційно, і фізично, існують спеціальні вправи.

Нормалізація тонусу: "Яблука в саду"

Дитина уявляє, що вона знаходиться в саду і намагається зірвати красиве яблуко. Для цього вона максимально витягує руки, коли "рве" яблуко, робить різкий вдих і, нахилиючись до підлоги, кладе яблуко в корзину. Руки використовувати по черзі, потім разом.

Кінезіологічні вправи для розслаблення: "Кулачки"

Загнути великі пальці всередину долоньки, стиснути кулак. Коли дитина робить вдих, кулачки слід поступово стиснути до максимуму. При видиху поступово розтиснути долоню (до 10 разів).

"Лід і вогонь"

Ведучий командує: "Вогонь!", Діти активно виконують різні рухи. Під час команди "Лід!", Дитина завмирає, сильно напружуючи всі свої м'язи. Повторити до 8 разів.

Користь, яку приносять ці вправи, колосальна. Дитина не тільки стає кмітливим, активним, енергійним і контролюючим себе, поліпшується його мова та координація пальців. Широко використовуються кінезіологічні вправи в логопедії, психології, дефектології, нейропсихології, педіатрії, педагогіці. Такі завдання не тільки розвивають нервові зв'язки, а й веселять дітей, доставляючи їм задоволення.

Вправа 1. «Вухо-ніс»

Лівою рукою беремося за кінчик носа, а правою - за протилежне вухо, тобто ліве. Одночасно відпустіть вухо і ніс, хлопніть в долоні, поміняйте положення рук "з точністю до навпаки".

Вправа 2. «Вушко»

Розправляти і розтягувати зовнішній край кожного вуха однойменною рукою в напрямку вгору-назовні від верхньої частини до мочки вуха (п'ять разів).

Помасажувати вушну раковину (енергетизувати мозок).

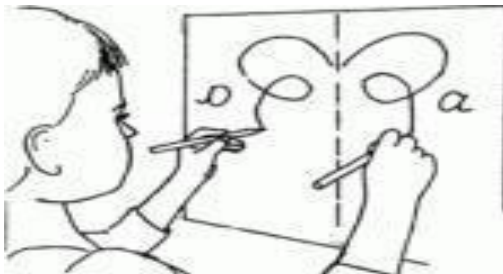

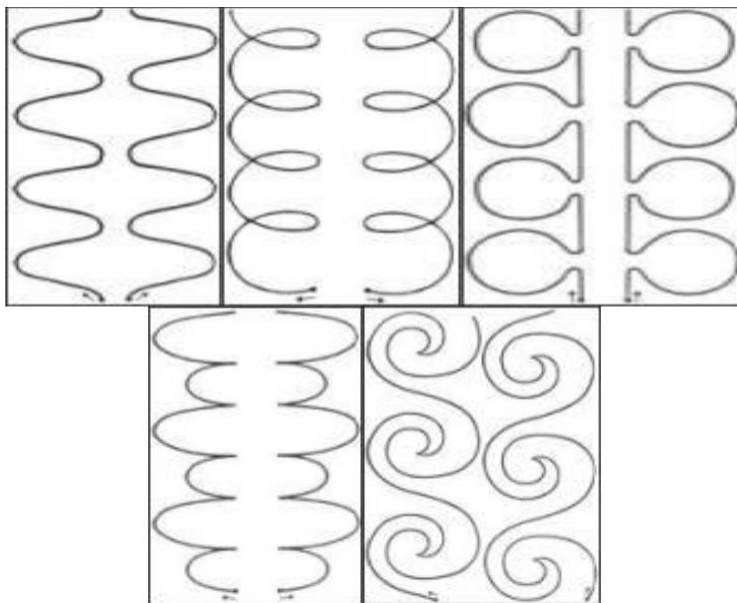
Вправа3. «Дзеркальне малювання»

Малювання півкуль головного мозку на гармонійну, узгоджену співпрацю через одночасне створення малюнка та обведення ліній обома руками. Дитина бере в обидві руки по олівцю та одночасно двома руками обводить по пунктирних лініях малюнок. Не слід вимагати від дитини ідеально рівних ліній. Головне те, що працюють дві руки одночасно. Після обведення контурів, малюнок треба розфарбувати обома руками. Доцільно запропонувати дитині домалювати малюнок вигаданими елементами. Наступне завдання виконується аналогічно. По контуру обома руками одночасно обводяться лінії, елементи літер, тощо.

На аркуші чистого паперу, взявши в обидві руки олівці або фломастери, пропонуємо дитині малювати одночасно обома руками дзеркально симетричні малюнки, літери, цифри, тощо. Таким чином ми розвиваємо міжпівкульну взаємодію, довільність, самоконтроль. Рекомендується при виконанні цього завдання використовувати музику.

Малюнки для дзеркального малювання двома руками

Згадаймо уроки фізкультури. Нечасно нас змушували робити вправи, в яких потрібно було лівою рукою діставати до правої ноги і навпаки. Адже вони теж розвивають наші півкулі, і допомагають їм працювати узгоджено.

Чудово допомагає розвивати півкулі мозку нейролінгвістичне програмування, або скорочено НЛП. Одна з технік НЛП, яка називається "Швидка допомога".

Вправа 4. «Швидка допомога».

Вона допомагає знімати емоційну напругу, покращує працездатність, розвиває увагу, мислення і міжпівкульні зв'язки. Виконувати цю вправу важко і при цьому цікаво.

Порядок дій такий. Перед вами лежить листок з буквами алфавіту, майже усіма. Під кожною буквою написані букви Л, П або В. Верхня буква проговорюється, а нижня позначає рух руками. Л - ліва рука піднімається в ліву сторону, П - права рука піднімається в праву сторону, - обидві руки піднімаються вгору. Все дуже просто, якби не було так складно все це робити одночасно. Вправа виконується в послідовності від першої літери до останньої, потім від останньої букви до першої. На листку записано наступне.

А БВГД

Л ППВЛ

ЄЖЗІК

ВЛПВЛ

Л МНОП

Л ПЛЛП

РСТУФ

ВПЛПВ

Х ЦЧШЯ

Л ВВПЛ

Вправа 5. «Знайди число» Таблиці Шульте

Таблиця Шульте являє собою таблицю, в якій хаотичним чином розміщені послідовно числа від 1 до 25, від 1 до 36 та 49. Суть роботи з таблицями Шульте полягає у швидкому послідовному знаходженні всіх чисел, розташованих в таблиці.

Таблиці застосовуються для розвитку темпу сприйняття інформації. Постійна робота з таблицями Шульте допомагає розширити периферичний зір. Широке поле зору скорочує час пошуку інформаційних частин тексту. Також за рахунок роботи з такими таблицями зростає швидкість зоровопошукових рухів, що є важливою складовою навички швидкого читання.

Методика виконання вправ.

* Відстань від таблиці до очей має бути такою ж, як і при читанні книги, тобто приблизно 30-40 см.

* Перед початком роботи з таблицею погляд фіксується в її центрі і більше не зрушується.

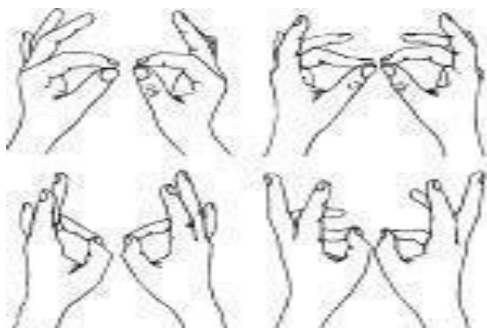
* Знаходити числа потрібно в зростаючому порядку від 1 до 25, без пропусків, з максимальною швидкістю, бажано не промовляючи числа ні про себе, ні вголос.

* У міру розвитку навички переходять до таблиць 6x6, 7x7 з кількістю чисел 36 та 49.

20	13	16	9	17
7	10	14	8	4
15	24	11	6	23
22	25	18	2	1
12	21	3	19	5

Вправа 6. «Кільце»

По черзі і дуже швидко перебираємо пальці рук, поєднуючи в кільце з великим пальцем вказівний, середній, безіменний, мізинець. Спочатку можна кожною рукою окремо, потім одночасно двома руками.

Вправа 7. «Кулак-ребро-долоня»

Дитині показують три положення руки на площині столу, послідовно змінюють один одного. Долоню на площині, долоня, стиснута в кулак, долоня ребром на площині столу, розпрямлені долоні на площині столу. При засвоєнні програми або при ускладненнях у виконанні педагог пропонує дитині допомагати собі командами («кулак - ребро - долоня»), вимовленими вголос або про себе. Спочатку вправа виконується разом з ведучим:

- а) долонею правої руки;
- б) долонею лівої руки;
- в) обома долонями одночасно.

При цьому міняємо темп виконання, то, прискорюючи, то, сповільнюючи його. Потім дитина виконує вправу самостійно.

Вправа 8. «Назви колір, яким написано слово» Струп-тест.

Суть струп-тестів у наступному: пропонуються поєднання назв основних кольорів, де значення слова і колір шрифту не співпадають. Потрібно швидко читати про себе слова і називати вголос колір шрифту. Тобто: написано червоним «жовтий», а сказати треба «червоний». Сприйняття нами кольору і тексту відбувається по-особливому, різними відділами півкуль, і регулярна робота зі струп - тестами відмінно розвиває навички сприйняття, увагу та здатність концентруватися. Вправу слід виконувати на швидкість. Поступово збільшувати кількість слів та кольорів.

ЖОВТИЙ ЧЕРВОНИЙ СИНІЙ
 ЧЕРВОНИЙ ЖОВТИЙ ЧЕРВОНИЙ
 СИНІЙ ЧЕРВОНИЙ ЖОВТИЙ
 ЖОВТИЙ СИНІЙ СИНІЙ
 СИНІЙ ЧЕРВОНИЙ ЧЕРВОНИЙ
 ЧЕРВОНИЙ ЖОВТИЙ ЖОВТИЙ
 СИНІЙ ЧЕРВОНИЙ СИНІЙ ЧЕРВОНИЙ
 СИНІЙ ЖОВТИЙ

ЖОВТИЙ ЖОВТИЙ СИНІЙ
 ЧЕРВОНІЙ СИНІЙ ЧЕРВОНІЙ
 СИНІЙ ЖОВТИЙ СИНІЙ
 ЖОВТИЙ ЧЕРВОНІЙ ЖОВТИЙ
 ЧЕРВОНІЙ СИНІЙ ЧЕРВОНІЙ
 ЖОВТИЙ ЧЕРВОНІЙ ЖОВТИЙ

Вправа 10. «Розшифруй та запиши слово». Анаграми.

Мета вправи - розвиток логічного мислення та уваги. Дитині пропонується розшифрувати слово і записати відповідь. Вправа виконується на швидкість. Завдання бажано починати і виконувати в один і той же час. Заняття повинні проводитися у гарному настрої і носити ігровий характер. Перед виконанням вправ слід виконати гімнастику для мозку протягом 5-7 хв. Ігри та вправи на розвиток правої півкулі мозку.

КАБЕТА

АБЕТКА

БАНРАБА

_____

БОРКУС

_____

ТАВА

_____

ВІЦІВ

_____

ГАТАЗЕ

_____

РЕЧГКА

_____

АЧАД

_____

ДОКАНЬ

_____

КАЖАБ

_____

ЧИЗАЙК

КАНБА

НИКИКЖ

ТАПАЛО

ВПАМА

Ці вправи розвивають міжпівкульні зв'язки, синхронізують роботу півкуль, покращують розумову діяльність, сприяють поліпшенню пам'яті та уваги, полегшують процес читання і письма.

Вправи необхідно виконувати щодня, виділивши 20-25 хвилин на день для них. Вони стануть в пригоді для маленьких перерв в ході уроку, або для налаштування на роботу перед уроками (на ранкових зустрічах), або просто як гра у вільну хвилинку.

Ці вправи розвивають міжпівкульні зв'язки, синхронізують роботу півкуль, покращують інтелектуальну діяльність, сприяють поліпшенню пам'яті та уваги, полегшують процес читання і письма.

Вправи рекомендують поступово ускладнювати:

- прискорювати темп
- виконувати з легко прикушеним язиком і заплющеними очима (вимкнення мовного і зорового контролю)
- підключати рухи очей і язика до рухів рук
- підключати дихальні вправи і метод візуалізації.

Поради, як можна ефективно тренувати мозок:

Вправи на візуалізацію

Виходьте з зони комфорту

Виконання одноманітних задач не сприяє покращенню роботи мозку. Кращий варіант - це влаштувати мозку челендж та обрати новий незвичний вид діяльності. Вивчення іноземної мови чи освоєння музичного інструменту - чудово для цього підійдуть.

Подорожуйте та шукайте нові шляхи

Ви часто подорожуєте і не знаєте, чим можна зайняти свою дитину під час нудної поїздки? Посадіть дитину поряд з собою і запропонуйте трохи пофантазувати. Давай закриємо очі і уявімо білий аркуш паперу, на якому великими літерами написано твоє ім'я. Уяви, що букви стали синіми... А тепер 7, 8 - червоними, а тепер - зеленими. Хай будуть зеленими, але аркуш паперу раптом став рожевим, а тепер - жовтим. А тепер прислухайся: хтось кличе тебе по імені. Вгадай, чий це голос, але нікому не кажи, сиди тихенько. Уяви, що твоє ім'я хтось наспівує, а навколо грає музика. Давай послухаємо! А зараз ми доторкнемося до твого імені. Яке воно на дотик? М'яке? Тепле? Пухнасте? Тепер ми будемо пробувати твоє ім'я на смак. Воно солодке? А може бути, з кислинкою? Холодне, як морозиво, або тепле? Ми дізналися, що наше ім'я може мати колір, смак, запах і навіть бути якимось на дотик. А тепер відкриємо оченята. Але

гру ще не закінчено. Попросіть дитину розповісти про своє ім'я, про те, що вона бачила, чула і відчувала. Трохи допоможіть їй. Розповідь закінчено. Беремо олівці і просимо намалювати ім'я. Дитина може малювати все, що захоче, головне, щоб малюнок відображав образ імені. Нехай дитина прикрасить малюнок, використовує як можна більше квітів. Але не затягуйте це заняття. Важливо закінчити малювати в строго відведений час. Тут вже ви самі думайте, скільки часу відвести на малювання - повільному малюкові потрібно хвилин двадцять, а хтось намалює все і за п'ять хвилин. Малюнок готовий. Нехай малюк пояснить, що означають ті чи інші деталі, що він намагався намалювати. Якщо йому складно це зробити - допоможіть: "Що це намальовано? А це? А чому ти намалював саме це?" Суть гри зрозуміла. Ми провели дитину по всіх відчуттях: зір, смак, нюх, змусили включитися в діяльність і уяву, і мову. Таким чином, всі зони мозку мали змогу взяти участь у грі.

Освоєння нової місцевості - це завжди хороший інструмент, щоб активувати мозок. Якщо це інша країна, ми маємо повністю переключитись та виконати незвичні завдання в новій місцевості - від пошуку шляху додому до покупок в магазині. Схожу вправу можна робити і вдома, наприклад, кожного разу змінювати шлях на роботу чи навчання гуляти вулицями. Така активність впливає на гіпокамп у мозку - місце навчання і пам'яті.

2.2. Харчування, яке сприяє гарній пам'яті та інтелекту

Щоб розумова діяльність школяра була ефективною, а пам'ять – чіткою у будь-якому віці, переконайтеся, що їжа дитини багата на продукти, які оберігають клітини мозку від ушкоджень та збагачують їх цінними речовинами.

Обирайте суміші цільнозернових продуктів, такі, як крупи, пшеничні висівки, зародки пшениці та макаронні вироби із цільного зерна. Зернові є багатим джерелом **вітаміну В 12** і містять так звані складні вуглеводи, які забезпечують мозок енергією протягом тривалого періоду та підвищують інтелектуальну діяльність протягом дня.

Дослідження показали, що споживання їжі, багатої на фолієву кислоту, вітаміни **В 12 і В 6**, покращує **коротку і тривалу пам'ять**. Джерелами фолієвої кислоти крім цільнозернистих продуктів є зелені листові овочі та боби.

Омега- 3

Для спритності розуму необхідні **Омега- 3 жирні кислоти**, що містяться в океанічній та морській рибі та є незамінними, без яких не можуть повноцінно працювати ні сіра речовина мозку, ні нервова система в цілому, адже оболонка нервових клітин на 70 % складається із жиру. Вживання **Омега – 3** поліпшує роботу пам'яті та інтелекту.

Ідеальний вміст цих жирних кислот є у скумбрії та оселедці

Вчені дослідили, що присутність **Омега - 3 жирних кислот** майже у 2 рази покращує стан нейронів (нервових клітин). Але якщо дитині не до вподоби запах чи смак жирної морської риби, давайте дитині риб'ячий жир або олію волоського горіха та льону, лляне та сезамове насіння містять також високий вміст цих кислот.

Вживайте продукти з великим вмістом вітаміну - С.

Вітамін - С нейтралізує шкідливий вплив вільних радикалів – котрі призводять до старіння організму. Вітамін - С допомагає залишатися організму молодим і здоровим. Коли рівень вітаміну С стає недостатнім, організм забирає його з інших тканин тіла для підтримки адекватного рівня в мозку. В іншому випадку, мозок може бути буквально знищений вільними радикалами в лічені хвилини.

Найкращими джерелами вітаміну - С є: настій шипшини, квашена капуста, чорна смородина (також морожена та перетерта з цукром), петрушка, лимони. Денна норма Вітаміну - С – 80-100 мг.

Цинк

Цинк, що міститься у насінні гарбуза має життєво важливе значення для зміцнення пам'яті та мислення. Цей мінерал ще називають мінералом інтелекту, оскільки за його участю

організм виробляє спеціальні білки, які захищають клітини від ушкодження.

Броколі

Це відмінне джерело вітаміну – К та магнію, які підвищують пізнавальну функцію та розумову діяльність мозку завдяки покращенню передачі нервових імпульсів від клітини до клітини. Багата магнієм їжа покращує пам'ять та концентрацію уваги у будь-якому віці.

Вітамін - Е

Вітамін - Е запобігає погіршенню пам'яті. Горіхи є чудовим джерелом натурального вітаміну - Е, який також міститься у листових зелених овочах, насінні, яйцях, коричневому рисі і цільнозернових продуктах.

Какао - боби.

Підживлювати мозок дітей також слід какао-бобами та зеленим листовим чаєм. Саме бобами, а не так званими шоколадними цукерками та какао - напоями. Продукти з високим вмістом какао-бобів при регулярному вживанні дають енергію, захищають нейрони та покращують їхні функції.

РОЗДІЛ III.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ, НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

3.1. Дитина з особливими освітніми потребами як суб'єкт інклюзивної освіти

Спеціальна педагогіка як складова педагогіки, в колі проблематики якої — педагогічне дослідження й різноманітна педагогічна допомога особам, у тому числі дітям, котрі мають певні фізичні та ментальні порушення або специфічні проблеми в сенсорній, інтелектуальній, моторній, емоційній сферах, сфері соціальної та соціально-психологічної взаємодії тощо. Але ця галузь педагогіки до цього часу обмежувалася, по-перше, вихованням і навчанням дітей дошкільного та шкільного віку; по-друге, питаннями навчання дітей з інвалідністю із вузькими нозологіями: тифлопедагогіка — навчання дітей з порушеннями зору, сурдопедагогіка — навчання дітей з порушеннями слуху, олігофренопедагогіка — навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. У зв'язку з цим, в сучасній ситуації суспільного буття особливої значущості набуває нове гуманістичне осмислення, формування особистості, її індивідуальної своєрідності з раннього дитинства, що зумовлює запровадження соціальної моделі та розробки її науково-теоретичних засад.

Комплексні порушення дітей виражені такою мірою, що навчання, відповідно до Державних стандартів освіти, для них недоступне і можливості освіти обмежуються здобуттям елементарних знань про навколишній світ, опануванням навичок самообслуговування, елементарних трудових навичок. Ці діти зі стійкими розладами функцій організму, зумовлених захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими порушеннями інтелектуального чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності та потребують соціальної допомоги. Дана проблема розглядається багатьма науками: філософією, соціологією, спеціальною педагогікою і психологією й зумовлює застосування міждисциплінарного підходу, що зробило можливим рух убік педагогічної теорії. Лише відмовившись від об'єктивної медичної основи, що розглядає аномалію або порушення вихідними і висунувши на перший план унікальність кожної людини, стали говорити про *педагогічний підхід*.

Отже, за умов запровадження соціальної моделі, що передбачає особистісне становлення дитини й забезпечується в процесі спільної діяльності, спілкування, включення у різні відносини, педагогічний підхід стає провідним.

У національній доктрині розвитку освіти зазначено, що рівний доступ до якісної освіти є національним пріоритетом і передумовою виконання міжнародного та національного

законодавства щодо реалізації прав дітей, що діти з психофізичними порушеннями, як і діти з нормальним розвитком, повинні навчатися та виховуватися у відповідності зі своїми можливостями й здобувати перспективу участі в житті суспільства.

Отже, провідним фактором у розвитку, навчанні й вихованні дітей з комплексними порушеннями, що потребують комплексних програм реабілітації та поєднують медичну, психолого-педагогічну і соціальну допомогу, причому індивідуалізовану, є освітній фактор.

На жаль, до цих пір величезним числом керівників, фахівців і навіть батьків не повністю усвідомлюється роль і місце в комплексі реабілітації освітнього фактору, засобів освіти.

Реабілітація засобами освіти означає:

- на рівні віку — збіг початку цілеспрямованого навчання з моментом виявлення і визначення порушення в розвитку дитини (починати з перших місяців життя);

- на рівні змісту освіти — висунення тих завдань, які не включаються в зміст освіти дитини, що нормально розвивається;

- на рівні методів навчання — побудова «обхідних шляхів» навчання, використання специфічних засобів навчання, більш диференційоване, розгорнене по етапах, «покрокове» навчання;

— на рівні організації — це особливі форми організації освітнього середовища, розумне пристосування, універсальний дизайн;

— на рівні меж освітнього простору — максимальне розширення освітнього простору, необхідність постійного цілеспрямованого навчання дитини в закладах освіти, або за їх межами;

— на рівні тривалості освіти — це пролонгованість процесу навчання і вихід за рамки шкільного віку;

— на рівні підготовки кадрів фахівців для системи спеціальної освіти, профілю професійної підготовки вчителя, тобто забезпечення підготовки фахівців для проведення корекційно –розвиткової роботи з дитиною з особливими потребами у процесі навчання, відновлення порушених зв'язків в різних сферах розвитку;

— на рівні визначення кола осіб, що беруть участь в реабілітації засобами освіти — це обов'язкове включення батьків в процес реабілітації засобами освіти та їх особлива підготовка силами фахівців.

Таким чином, реабілітація засобами освіти означає відновлення дитини з комплексними порушенням в розвитку, в правах на успадкування культурно-історичного і соціального досвіду; досягнення максимально можливої інтеграції в суспільство в доступних для нього сферах. Й глибокою

помилкою є уявлення про те, що реабілітація засобами освіти має на увазі тільки, або перш за все, включеність в існуючу освітню систему і доступність загальної освіти в повному об'ємі для дитини з порушеннями розвитку.

Реабілітація засобами освіти грає особливу роль в системі комплексної реабілітації саме тому, що тільки спеціальна освіта дозволяє здійснити відновлення дитини в праві на набуття соціального і культурно-історичного досвіду. Проте, існує термінологічна неузгодженість між термінами «корекційна» та «реабілітаційна» педагогіка й варто зауважити, що першу спробу визначення терміну «реабілітація», як зазначається у дослідженнях В.П.Шпак, було зроблено у галузі правознавства, пізніше застосовувалося травматологами-ортопедами у середині ХХ століття, а у подальшому його стали використовувати в інших сферах медицини, пізніше психології, педагогіці.

Якщо бути послідовно логічним, стосовно дітей з комплексними порушеннями, то терміни «реабілітація», «реабілітаційна робота», «реабілітаційна педагогіка» можна вживати у тих випадках, коли початку такої роботи передував період становлення функцій та їх систем, тобто формування певної здатності дитини до чогось, а потім внаслідок травми чи хвороби функція була порушена і потребує повернення. Як би не ототожнювалися поняття «реабілітаційна педагогіка», «корекційна педагогіка», «спеціальна педагогіка», але термін

«реабілітаційна педагогіка» показує лише один з часткових варіантів корекційної педагогіки, якщо йдеться про порушення психофізичного розвитку на більш пізніх етапах онтогенезу, внаслідок чого виникає потреба у корекційному супроводженні процесу соціалізації дитини. В будь-якому випадку «реабілітаційна» і «корекційна» педагогіка не тотожні терміни: можна говорити лише про реабілітаційні функції корекційної педагогіки — коли йдеться про поновлення педагогічними засобами здатності людини виконувати ту або іншу соціальну роль внаслідок суттєвого порушення психофізичного розвитку. Однозначної думки щодо визначення поняття «реабілітація» не існує, проте дослідники (М.С. Кабанов, І.М.Тімофєєва та ін.) відмічають значущість профілактичної сторони реабілітації й вважають, що вона виконує інтегральну функцію, а відтак може розглядатися як *система* і як *процес*. Реабілітація, як цілісна система, повинна розглядатися у тісному взаємозв'язку з підсистемами, тобто комплексом медичних, психологічних, соціальних і педагогічних заходів відповідно потреб дитини та як процес спеціального навчання і виховання.

Основним завданням реабілітації є — відновлення соціального статусу дитини і включення її у систему суспільних відносин у процесі навчання, виховання і створення для цього оптимальних умов, спрямованих на цілісний розвиток особистості з врахуванням психофізичних можливостей. У

кінцевому результаті повинна бути досягнута повна або часткова компенсація наявного порушення.

Отже, гуманізація нашого суспільства потребує нових підходів до організації розвитку, навчання і виховання дітей з комплексними порушеннями, що здатні забезпечити найбільш комфортні умови життєдіяльності дитини без відриву від сім'ї, дозволяють в певній мірі реалізувати здібності дитини в межах її психофізичних можливостей. Це може бути: інклюзивне навчання в закладах освіти, інклюзивно-ресурсні центри, тощо.

Сьогодні інклюзивна освіта є не лише однією з фундаментальних засад розвитку освіти, але й філософією розуміння участі людини у житті суспільства.

Ідея інклюзії, що виникла внаслідок усвідомлення цінності людської багатоманітності і відмінностей між людьми, виключає будь-яку дискримінацію та відображає одну з головних ознак демократичного суспільства: усі діти є цінними членами суспільства і мають рівні права, зокрема щодо отримання освіти, незважаючи на особливості їхнього психічного розвитку.

Водночас у розумінні багатьох людей інклюзія пов'язана лише з особами, які мають «інвалідність» - міру втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими порушеннями, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності

особи. Так, особи з інвалідністю – це особи, які мають стійкі фізичні, психічні, інтелектуальні чи сенсорні порушення, що можуть заважати повній та ефективній участі таких осіб у житті суспільства на рівні з іншими.

Проте діти, які потребують інклюзивної освіти, можуть і не мати інвалідності, але вони мають особливі освітні потреби (ООП). Згідно з Законом України «Про освіту» дитина з ООП – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

ЮНЕСКО розглядає дітей з ООП як широке поняття. Зокрема до дітей з ООП ЮНЕСКО відносить дітей, які мають такі порушення в розвитку: емоційні і поведінкові, мовлення та спілкування, труднощі в навчанні, затримка/обмеження інтелектуального розвитку, фізичні/нейромоторні, зору, слуху. Цей список доповнюють діти, які виховуються у несприятливому середовищі; діти, що належать до груп етнічних меншин; діти вулиці та діти з ВІЛ-інфекцією/СНІДом.

Вперше термін «інклюзивна освіта» був використаний у Саламанській декларації, прийнятій на Всесвітній конференції у 1994 році за підтримки ЮНЕСКО, згідно з якою інклюзивна освіта ґрунтується на певній системі **принципів** – базових вимог, виконання яких забезпечить її ефективність, а саме:

- кожна дитина має унікальні особливості, інтереси, здібності й освітні потреби;
- усі діти мають навчатися разом у будь-яких випадках, коли це виявляється можливим, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;
- заклади освіти мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів, узгоджуючи різні види і темпи навчання;
- заклади освіти повинні забезпечувати якісну освіту для всіх;
- відповідні навчальні плани, стратегії викладання, вживаючи організаційних заходів;
- діти мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм в освітньому процесі;
- інклюзивна освіта – найефективніший засіб, що гарантує солідарність, співучасть, взаємодопомогу, розуміння між дітьми.

Однак інклюзивна освіта не ставить за мету зробити всіх однаковими. Інклюзивна освіта в широкому розумінні передбачає створення рівних можливостей для всіх дітей з ООП і забезпечення їх успіху в освітньому процесі та подальшому житті.

Інклюзивне навчання — спосіб отримання освіти, у який учні з особливими освітніми потребами (ООП) навчаються в

загальному освітньому середовищі за місцем свого проживання. Створюємо інклюзивне середовище.

Мета інклюзивної освіти — зробити так, аби жоден із дітей з особливими освітніми потребами не відчував себе іншим, зайвим, небажаним. Тож організація інклюзивних класів у закладах освіти є цінною як для дітей з особливими освітніми потребами та їхніх ровесників, так і для педагогів, батьків, керівників закладів освіти, зрештою для суспільства в цілому. Інклюзивне навчання в початкових класах.

Згідно зі ст. 3 Закону України про освіту в Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Дітям з особливими освітніми потребами, як і всім іншим, гарантовано право на доступ до освіти, на можливість отримувати досвід і знання. Утім для цього необхідні спеціальні умови. Інклюзивний заклад — заклад освіти, який формує ці умови й забезпечує інклюзивне навчання як систему освітніх послуг. Зокрема: адаптує освітні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує наявні в закладі ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями інклюзивно-ресурсного центру для надання додаткових послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімат в освітньому середовищі.

В останні роки вдосконалена нормативно-правова база, щодо упровадження інклюзії в початковій школі. Зокрема,

у Законі про освіту виокремлено статтю 20 «Інклюзивне навчання», згідно з якою інклюзивні класи утворюють обов'язково у разі звернення батьків дітей з особливими освітніми потребами. Окрім того, затверджені: Положення про інклюзивно-ресурсний центр, Положення про ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти, Типова освітня програма спеціальних закладів загальної середньої освіти I ступеня для дітей з особливими освітніми потребами (наказ МОН від 25.06.2018 № 693)

Організація інклюзивного навчання. Порядок організації інклюзивного навчання, затверджений постановою КМУ від 15.08.2011 № 872 (зі змінами) (далі — Порядок), — основний документ, що регламентує створення й функціонування відповідних класів у закладах освіти. Так, у Порядку: визначено ключові терміни, чітко окреслено підстави й умови створення інклюзивного класу, уточнено кількість учнів з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням, прописано питання організації освітнього процесу; зафіксовано право дітей з ООП здобувати освіту в усіх закладах; визначено норму щодо створення інклюзивних і спеціальних класів на підставі заяви батьків про зарахування дитини з ООП до закладу.

Передбачена субвенція на освіту «особливих» дітей. Наявний орієнтовний перелік засобів навчання в початковій

школі. Директор ЗЗСО за підтримки органу управління освітою: організовує клас з інклюзивним навчанням створює необхідну матеріально-технічну та навчально-методичну базу, добирає відповідних педагогічних працівників тощо.

3.2. Вчитель в умовах інклюзивної освіти

Проблема навчання дітей з особливими потребами набуває широкої актуальності сьогодні. Освітній інклюзивний простір стає доступним для таких дітей, адже право на рівний доступ до якісної освіти та навчання за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу – це право всіх дітей. Концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства.

Особливі вимоги ставляться і до вчителів. Вони розуміють, що тактовність - найважливіша умова в роботі. Педагоги розвивають у дітей критичне мислення, підштовхують до прийняття самостійних рішень і активного навчання, сприяють дружбі та співпраці між дітьми, використовують творчі й оригінальні методи заохочення до мислення та навчання, сприяють широкому використанню набутих умінь. Діти повинні мати змогу використовувати свої знання та вміння у різних обставинах (ігрові форми роботи, проблемні ситуації, ситуації вибору). Вчать дітей з порушеннями ефективно діяти у стандартних ситуаціях у школі та поза нею. Буває таке, що учні не хочуть гратися з однолітками, можуть боятися, діють дуже повільно чи сором'язливо. У них спостерігається дефіцит соціальних умінь контактувати з товаришами. А тому вчителі пропонують для цих дітей безпечне місце, звідки вони могли б спостерігати за діяльністю інших, сприяють залученню дітей до

груп або просто щоб виконували завдання удвох. Використовують позитивне підкріплення: усмішку, кивок голови чи плескання по спині, похвалу за правильні дії, не примушують до колективної роботи, приділяють індивідуальну увагу, щоб у них з'явилося почуття довіри, необхідне для колективної роботи, звертають увагу на зусилля а не на результат, обмежують рівень шуму у класі, відокремлюють гіперактивних дітей.

Для інших учнів класу дають чіткі вказівки: учні мають чітко розуміти, чого від них хочуть, у класі вивішений розпорядок дня, на агресивну поведінку вчителі реагують миттєво і організовують паузи щоб заспокоїти дітей. Учнів класу в яких є діти з особливими потребами потрібно навчити контролювати свої дії в різних ситуаціях.

3.3. Модель психолого-педагогічної роботи з дітьми з комплексними порушеннями

Важливе значення для успішної адаптації до шкільного навчання дітей з особливими потребами має робота вчителів спільно з практичним психологом по формуванню продуктивних стосунків у цієї категорії дітей з оточуючими для попередження їх дезадаптації в класному та шкільному колективі. Важливим є формування в однокласників ставлення до них як до рівних і, водночас, як до людей, яким інколи буває потрібна допомога та підтримка з боку оточуючих. Такий настрій у школі значною мірою залежить як від шкільних працівників, так і від дітей, які у ній навчаються.

Для організації ефективної комунікації учнів з порушеннями розвитку з їхніми однолітками важливою є діяльність класовода, який, спільно з практичним психологом, на початку нового навчального року проводить корекцію взаємин учнів з обмеженими можливостями із здоровими однолітками на основі ознайомлення останніх з проблемами дітей з особливими потребами для розуміння і підтримки, але не жалю. Основне завдання педагогічних працівників – створення в класному колективі атмосфери доброзичливості, відкритості, взаєморозуміння.

Реалізація цієї умови потребує здійснення таких видів діяльності:

- вивчення та урахування індивідуальних можливостей школярів з особливими потребами, індивідуалізація темпів опанування навчального матеріалу;

- вивчення особистості кожного учня з особливими потребами (акцентуація уваги вчителя на позитивних, а не негативних рисах характеру і поведінки дитини);

- індивідуальний і диференційований підхід у навчанні на основі комплексної діагностики розвитку школяра з особливими потребами;

- максимальне виявлення та використання резервів психічного розвитку школярів;

- організацію і виховання первинного учнівського колективу, всебічне вивчення динаміки його розвитку;

- координація діяльності учителів, які працюють в класі;

- співробітництво з позашкільними закладами, залучення учнів з особливими потребами до роботи в центрах дитячої та юнацької творчості, дитячих юнацько-спортивних школах, інших установах;

- домагання єдності вимог до школярів з особливими потребами з боку школи й сім'ї, підтримка зв'язку з вихователями груп подовженого дня, керівників гуртків, секцій.

Вчитель повинен оволодіти необхідними знаннями та навичками:

- ознайомитись із анамнезом, мати уявлення про основні види порушень психофізичного розвитку дитини;
- вивчити стан уваги, стомлюваності, темп роботи кожної дитини;
- враховувати стан слуху, зору, особливості моторики та загального фізичного розвитку учня;
- бути добре знайомим з медичними приладами, які використовують учні з порушенням зору і слуху, перевіряти придатність слухових апаратів, стежити за чистотою окулярів;
- навчитися визначати, оцінювати і створювати навчальне середовище для дітей з різними потребами;
- вивчити основні принципи роботи в команді;
- навчитися спостерігати за дітьми та оцінювати їх розвиток під час занять;
- закінчувати заняття, коли діти втомилися чи відволікаються;
- створювати оптимальні умови для спілкування, сприяти налагодженню дружніх стосунків між дітьми;
- формувати у дітей досвід стосунків у соціумі, навичок адаптації до соціального середовища;
- ставитися з повагою до дітей та їх батьків.

Загальні рекомендації педагогам щодо роботи з дітьми з особливими потребами

1. Варто створити для роботи спокійну атмосферу

Міміка та пантоміміка (жести) відіграють важливу роль в установленні контактів, тому жести мають носити відкритий доброзичливий характер. Не слід перехрещувати руки на грудях, ховати їх за спину або у кишені.

2. Намагатися налагодити доброзичливий, партнерський контакт.

Свою роботу треба починати з усмішки. Ні в якому разі не можна настроюватись на почуття жалю або зверхності, тим паче нехтувати дитиною.

3. Дитина з порушеннями розвитку має своє психологічне життя:

потрібно коректно увійти у внутрішній світ дитини. Треба м'яко зацікавити дитину у грі або іграшці, завданні.

Варто використовувати дидактичні ігри, роздатковий матеріал, мозаїку, конструктор та інше. У процесі гри доцільно включати елементи корекції порушень мовлення. Дитина з особливими потребами піддається впливу страхів більше, ніж здорова, тому варто повсякчас підбадьорювати її. Слова «не вмієш», «злякався», «у тебе не вийде» потрібно виключити з розмови. Варто постійно тримати дитину у полі зору, стежити за її реакціями: напруженість, стереотипні рухи, невдоволені репліки мають бути поміченими.

Учитель закладу освіти повинен бути готовим не тільки до професійно-педагогічної діяльності зі звичайними учнями, але й

до корекційно-педагогічної роботи з дітьми, що мають психофізичні особливості.

Педагог як суб'єкт педагогічної діяльності повинен також уміти управляти розвитком, навчанням і вихованням учня, своєчасно і результативно проводити корекцію педагогічного впливу на особистість дитини, його поведінку і відношення до навчального середовища.

Для того, щоб корекційна спрямованість навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку дала позитивні результати, вчитель повинен знати на скільки вона ефективна, тобто користуватися такими критеріями, як:

- якісне і кількісне полегшення структури порушень;
- виправлення недоліків і перехід до скоригованих порушень, до позитивних можливостей дитини;
- підвищення рівня актуального розвитку і, як наслідок, збільшення зони найближчого розвитку;
- свідоме користування дітьми набутим досвідом;
- накопичення і позитивна зміна властивостей особистості.

Педагогічна робота передбачає не лише розвивально-корекційну роботу з дітьми, але й різноаспектну діяльність (педагогічну діагностику, корекційно-розвиткову роботу, інтелектуальний розвиток, естетичний розвиток, естетичне виховання, логопедичну корекцію) за індивідуальними планами,

що мають певні етапи, через які повинні пройти дитина та її оточення.

Основні аспекти розвитку дітей з комплексними порушеннями:

навчання дитини спілкуванню, комунікації;

навчання навичкам проведення дозвілля, заняттями спортом та фізичною культурою, що включає набуття знань та навичок про різні види спортивної та дозвільної діяльності, навчання використанню для цього спеціальними технічними засобами реабілітації, інформування про відповідні заклади, які здійснюють даний вид реабілітації;

надання допомоги у вирішенні особистих проблем, що включає інформацію про народжуваність, статеве виховання, тощо.

Форми та методики педагогічної діяльності з дітьми з комплексними порушеннями: арт-терапія; бібліотекотерапія; глинотерапія; музикотерапія; казкотерапія; гарденотерапія; іпотерапія; комп'ютерні технології; *тощо*.

РОЗДІЛ IV.

АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ ДІТЕЙ, ВРАХУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ (ТЕМПЕРАМЕНТУ) ДИТИНИ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ З НЕЮ

4.1. Покоління «Z»: характерні особливості

Дітей із сангвінічним темпераментом характеризують:

Легка збудливість почуттів, які не дуже міцні, але відносно стійкі. Вони енергійні, активні, довго не витримують одноманітної діяльності. Здебільшого не сором'язливі, але стримані. Легкість у спілкуванні. Користуються повагою ровесників. Не схильні ображатись. Беруть участь у громадській роботі класу і школи. За сприятливих умов виховання ростуть спокійними, у міру рухливими, адекватно реагують на зміну обставин, за несприятливих – виявляють байдужість, безвідповідальність, несамокритичність.

У роботі з такими дітьми слід враховувати:

Сангвініки швидко освоюють правила поведінки й уміння ними користуватися засвоюють легко, але без систематичних вправ швидко втрачають. Завдяки рухливості швидко піддаються як позитивному, так і негативному впливу. На зауваження дорослих реагують спокійно, не опираючись. Такі

учні досить комфортно відчують себе, як при письмовій так і при усній відповіді. Зовнішні фактори їх майже не відволікають. Досить відповідальні тривалі справи (наприклад, звання старости класу, або керівника по дисципліні) сангвінікам не слід доручати. Вони проявлять незвичайну активність, та протягом місяця втратять усякий інтерес до цієї роботи. Але з сангвініків вийде справжній активіст у розважальних культмасових справах, або класний репортер. Опитування домашнього завдання слід починати саме з таких учнів. Сангвініки будуть брати активну участь у розборі нової теми, навіть якщо вона їм не цікава.

Діти холеричного типу темпераменту характеризуються:

Легкою збудливістю почуттів, силою і стійкістю їх у часі. Енергійною та різкою поведінкою. Бурхливо реагують на подразники. Важко переключаються на спокійнішу справу. У колективі прагнуть самостверджуватись.

Люблять організовувати ігри. Охоче залучаються до різних видів діяльності. За правильних умов виховання холерики виявляють активність, наполегливість у роботі, за неправильних – стають неслухняними, запальними, образливими. Покарання,

зауваження дорослих діють на них негативно, збуджують, роблять їх грубими, викликають бажання вчинити «на зло».

У спілкуванні з такими дітьми потрібно: зважати на їхні особливості, бути спокійним, доброзичливим, але вимогливим ставленням формувати стриманість. Під час опитування враховувати те, що такій дитині легше буде відповідати усно, ніж писати все що їй відомо з цього питання. Холерикам важко займатися однотипною діяльністю. Тому вони просто не зможуть виконати письмову роботу на високому рівні. Пам'ятати, що чим довше триває робота (диктант, контрольна робота тощо), тим більше холерик зробить помилок. Перевірку домашнього завдання також можна починати з холериків, вони навряд чи розгубляться. Також холерики не відчують ніяких труднощів від неочікуваних поточних запитань. В опрацюванні нової теми можете сміливо покладатися на їхню активність, якщо зможете заохотити та зацікавити їх. Проте, холерики як швидко запам'ятовують інформацію, так же швидко і забувають її.

У дітей флегматичного типу темпераменту:

Почуття важко збуджувати, проте тривалі і стійкі. Флегматик повільний, неохоче спілкується, часто нехтує тим, що вимагає швидкості, зайвих рухів.

Уникає доручень, але отримавши їх, виконує з бажанням, хоч і не поспішаючи, дотримується порядку, організованості. Ухиляється від конфліктів, його важко образити, але, вступивши в конфлікт, глибоко переживає, хоч зовні не демонструє цього. За сприятливих виховних умов такі діти виростають вдумливими, слухняними, організованими, добре сприймають зауваження дорослих, виправляють помилки; за несприятливих – лінивими, байдужими, апатичними, пасивними.

У спілкуванні з такими дітьми потрібно:

Щоб посилити активність флегматиків, їх слід залучати до ігор, спорту. Надати доручення, які в першу чергу потребують відповідальності та чесності. Тоді учень буде відчувати себе потрібним у колективі. Враховувати, що такій дитині краще дати не обмежену часом письмову відповідь, ніж викликати відповідати усно. У цьому випадку флегматик може почати з «іншого кінця» питання та його відповідь займе величезну кількість часу. Враховувати, що високий темп ставлення запитань збиває з толку таку дитину. Враховувати, що для флегматика немає нічого більш складнішого, як виконання завдань на відведений час. Однак саме такі учні можуть працювати дуже довго без суттєвих помилок та стомлення. Не слід активно запитувати таку дитину під час пояснення нової теми. Їй, як нікому іншому потрібен час у оволодінні інформацією, але отриманні знання зберігаються в пам'яті

флегматика надовго. Враховувати, що ситуації у яких потрібно розподілити увагу або переключення її з одного виду діяльності на другий, флегматик переносить дуже важко.

Діти з меланхолічним темпераментом:

Надзвичайно чутливі. Почуття, що легко виникають у них, є міцними й стійкими у часі. Сором'язливі. Малоактивні. Важко пристосовуються до нових обставин. Відзначаються

хворобливою вразливістю. Швидко втомлюються. Невпевнені у своїх силах. Часто мають поганий настрій. Почувають страх перед труднощами. Скаржаться на ровесників. Бояться образ, часто плачуть, намагаються гратися самотійно.

Вчителю у роботі з такими дітьми треба :

Підтримувати таку дитину, підбадьорювати. Але ні в якому разі не робити акцент на її помилках. Різке зауваження від вчителя може викликати великі труднощі під час наступної роботи на уроці. Такій дитині буде достатньо й вашого погляду. Доручити дитині якусь корисну та важливу справу в класі. Меланхоліку просто необхідно відчувати себе потрібним у класі. Враховувати переживання дитини. Якщо меланхолік за щось переживає, він не зможе дати повну відповідь на запитання,

навіть якщо знає матеріал досконально. Тому має сенс запитати у такого учня, чи згоден він з отриманою оцінкою, або бажає перездати її протягом дня. Враховувати, що меланхоліки побоюються труднощів, будучи невпевненими у своїх силах, вони губляться при опитуванні, виконанні контрольних робіт, хоч мають знання. Тому можливо має сенс залікові відповіді приймати у таких дітей в індивідуальній формі. При опануванні нової теми такі діти сидять мовчки, їм краще слухати, а вдома ще раз самим прочитати, вивчити матеріал. Тільки тоді вони будуть впевнені у своїй відповіді, а отриманні знання залишаться у них надовго. Перевірку домашнього завдання не слід починати з меланхоліків, вони легко можуть розгубитися. Краще надати їм декілька хвилин для підготовки. Враховувати, що таких дітей дуже відволікає шум, та будь-яка неспокійна обстановка.

Враховувати, що таких дітей особливо лякають:

Серйозні самотійні роботи, на які відведено певний час; неочікувані запитання, потребуючі негайної відповіді. Відповідь такої дитини ні в якому разі не слід критикувати. Тому що меланхолік сприймає це дуже близько та весь день буде переживати з цього приводу. Процес навчання у школі побудований таким чином, що саме активні діти (сангвініки та холерики) мають великі переваги: вони швидко запам'ятовують, відновлюють інформацію, отримують оцінку і також швидко її

забувають. Проте, меланхоліки та флегматики, якщо вчитель правильно побудує процес навчання, зможуть бути надійною опорою, тому що саме вони самостійно проникають глибше у тему та часто знають більше шкільної програми. Флегматики люблять зосереджуватися на будь-якому виді діяльності, тому саме вони поступово розв'яжуть найважчу задачу. У них і сангвініків вистачить самостійності для вирішення багатьох завдань. Саме для таких учнів оптимальною формою заліку

будуть тестові завдання.

У природі ніколи не зустрічається «чистого» типу темпераменту. Але один-два з них яскраво виражені у кожної дитини. Спробуйте врахувати ці особливості у своїй роботі, правильно роздавати завдання та опиратися на сильні сторони. Це забезпечить ефективність навчання та виховання кожного учня.

ГІПЕРАКТИВНА ДИТИНА.

Психологічні поради вчителю Як же правильно спілкуватися з гіперактивною дитиною? Пропоную декілька простих, але ефективних правил: Не забороняйте дитині стояти під час уроку, якщо їй це потрібно. Давайте їй можливість рухатись на уроці (доручіть витирати дошку, впроваджуйте фізкультхвилинки). Ніколи не карайте, не примушуйте, але також і не потрібно підлаштовуватися під таку дитину.

Достатньо буде попросити, можливо, декілька разів. Назавжди відмовтеся від читання нотацій. Така дитина буде тільки нервувати, але ніяких висновків при такому підході для себе не зробить. Краще поставити запитання про можливі наслідки такої поведінки або самому розказати учневі схожу історію, при цьому ніяк не звинувачуючи його у тому що трапилось. Під час уроку зведіть до мінімуму усі відволікаючі фактори. Для цього перш за все виберіть для дитини оптимальне місце за партою – у центрі класу навпроти дошки. Дозувати учню виконання великого завдання, розбивати його на окремі частини. Контролювати етапи виконання роботи. Така дитина набагато краще впорається з більш важкими, але цікавими, динамічними завданнями, ніж із довгими і нудними. Тому, готуючись до уроку, вчитель може розробити для таких дітей індивідуальні завдання або зробити сам урок більш динамічним. Не доручайте учневі масу справ водночас (староста, редактор, режисер та інші можливі ролі) Звісно, такі діти любляють нести велику відповідальність, і навіть якщо це в них добре виходить, таке підриває їх і без того нестабільний емоційний стан. Зупиніться на чомусь одному, своєчасно змінюючи види діяльності. Корисним буде надавати такій дитині робити одну вправу, але на певний час, щоб вона могла її виконати. У разі агресивної поведінки, або після конфлікту, якщо дитина зовсім не намагається разом з вами аналізувати ситуацію та знайти вихід,

дайте їй можливість побути на самоті, подумати самотійно. Вона обов'язково виявить свою провину та зробить необхідні висновки. Якщо дитина категорично відмовляється просити вибачення, запропонуйте їй замість цього зробити щось приємне та несподіване на знак примирення. Намагайтеся ніколи не

казати дитині різке «Ні». Завжди знаходьте час, щоб вислухати таку дитину, та спробуйте не критикувати її розповідь. Якщо можна, ігноруйте зухвалі вчинки дитини. Та заохочуйте до гарної поведінки. Давайте можливість таким учням покричати на перерві, таким чином діти знімають слабкість та гнів. Під час уроку намагайтеся якомога більше

контролювати свою власну поведінку, свої емоції. Якщо учень порушує дисципліну, замість зауваження знайдіть для нього запитання або доручіть щось зачитати вголос, пошуткуйте, змініть вид діяльності.

АГРЕСИВНА ДИТИНА.

Психологічні поради вчителю.

Пам'ятайте, що заборони, підвищення голосу – неефективні способи у виправленні агресивності. Дайте можливість таким дітям своєчасно зняти напруження за допомогою фізкультурних хвилин, читання вголос. Слідкуйте за своєю поведінкою,

контролюйте свій гнів, не надаючи йому форми погроз та звинувачень. Важливо, щоб дитина зрозуміла, що вона потрібна в класі, що її цінують та приймають. А для цього вам необхідно дізнатися про інтереси та здібності такого учня, перевести активність у корисне русло. Таким учням слід частіше надавати можливість працювати в групах, де успіх залежить від колективної роботи, вміння спілкуватися, домовлятися. Один із корисних способів змінити поведінку дитини – це «піймати» її на хорошому вчинку. Кожен раз, коли дитина стримує себе і не починає бійки, просто скажіть, що вона стала сильнішою. Дитина реагує на

похвалу, користуйтеся цим для того, щоб зробити добре відношення звичкою. Допоможуть класні години, де піде мова про почуття, емоції та методи їх контролювання. Головне, щоб під час таких уроків було менше монологів, але ні в якому разі не акцентуйте увагу класу на проблемних дітях.

ТРИВОЖНА ДИТИНА.

Психологічні поради вчителю. Можливі причини тривожності:

- Порушення відносин між батьками і дітьми.
- Авторитарний стиль батьківського виховання.
- Авторитарний стиль роботи вчителя.

- Перевантаження дитини навчанням.
- Завищені вимоги до дитини.
- Постійні порівняння з іншими дітьми.
- Розлучення батьків.
- Висока тривожність вчителя чи батьків.
- Невроз чи інші психічні розлади.

Рекомендації щодо взаємодії: Уникайте змагань і видів робіт, що враховують швидкість. Не порівнюйте дитину з оточуючими людьми. Частіше використовуйте тілесний контакт, вправи на релаксацію. Сприяйте підвищенню самооцінки дитини, частіше хваліть її, але так, щоб вона знала, за що. Частіше звертайтеся до дитини на ім'я. Демонструйте зразки впевненої поведінки, будьте в усьому прикладом для дитини. Не висувайте до дитини завищених вимог. Будьте послідовні у вихованні дитини. Намагайтеся робити дитині якнайменше зауважень. Використовуйте покарання лише в крайніх випадках. Не принижуйте дитину, караючи її. Тривожну дитину необхідно постійно підбадьорювати, демонструвати впевненість у перемозі та можливості успіхів. Намагатися виховувати правильне відношення щодо результатів своєї діяльності. Вміння правильно оцінити себе. Спокійно та правильно ставитися до успіхів та до невдач. Не соромитися та не лякатися помилок, використовувати їх для розвитку.

Інформаційне повідомлення

Нинішнє покоління учнів, народжених після 2000 року, є поколінням «Z» («Зет»), представники якого мають специфічні характерні особливості.

ПРОБЛЕМИ З УВАГОЮ

Більшість психологів наголошують **на проблемах з увагою** у сучасних дітей.

Є дослідження, які показують, що сучасний учень може концентруватися на чомусь лише 8 секунд, що значно менше, ніж у представників попередніх поколінь. Зворотній погляд на цю проблему полягає в тому, що такі особливості уваги є не

огіршенням

психічної функції, а трансформацією, спричиненою історичними умовами. Адже представники цього покоління зростають у світі, де інформаційні можливості безмежні, а от часу не вистачає. Їхні психічні процеси адаптуються до необхідності дуже швидко оцінювати та фільтрувати

великі обсяги інформації. Вони: швидко переключаються з однієї сторінки в соцмережах на іншу переходять за посиланнями вміють читати інформацію «діагонально», не заглиблюючись.

КЛІПОВЕ МИСЛЕННЯ

Кліпове мислення – інформація сприймається краще, коли вона яскрава та невелика за обсягом, немов реклама в телевізорі.

Тому учні сприймають тексти з лінійно-послідовною логікою викладення інформацію, подану дозовано, невеликими об'ємами, з візуальними образами та графікою.

Існують достатньо песимістичні думки науковців про атрофічні процеси в мозку дитини внаслідок активного використання інтернету.

Але є більш оптимістична точка зору: сучасні технології сприяють розвитку нових нейронних зв'язків у мозку покоління Z.

РІЗНОМАНІТНІ, АЛЕ НЕ МІЦНІ КОМУНІКАЦІЇ

Зетів якщо й можна назвати мовчазним поколінням, то лише через перевагу віртуального спілкування над реальним. Через соцмережі вони знаходять собі друзів по всьому світі. Але в контактах у дитини може бути кілька сотень друзів, яких додати так само легко, як і видалити. Тому є тенденція до неміцних комунікацій цього покоління – і в дружбі, і в особистих стосунках

З ДОРОСЛИМИ – НА РІВНИХ

Водночас «зетам» властива толерантність. У них в друзях можуть бути люди різного статусу та значення: директор школи, пости якого вони постійно «лайкають», публічні люди, до яких

вони самі «зафрендились» абсолютно невідомі, випадкові люди.

У такій нерозбірливості «зети» не вбачають нічого загрозового. Їхнє особисте життя достатньо прозоре – вони діляться подробицями свого життя в мережі, не вбачаючи у цьому проблеми.

Кордони між особистим та публічним у цього покоління розмиті.

НЕТЕРПЛЯЧІСТЬ ТА ЕГОЦЕНТРИЧНІСТЬ

- «Зетам» не доводилось, як поколінню «ікс», тиждень чекати улюбленого мультика по телевізору.

На відміну від поколінь, яким дарували омріяні іграшки раз на рік, у Z найчастіше багато ляльок та іграшок, дорогих і недорогих.

Ці діти нетерплячі та вимагають швидкого результату. Через переважання дитоцентричності у їх вихованні в сучасних родинах це покоління ще називають «ЯЯЯ».

Доступність інформації, розширення – хай і віртуальне – кордонів спричиняє думку дітей «зет» про майже безмежні можливості.

Це відображається у самооцінці та вмінні наполегливо добиватися виконання своїх бажань.

- «Зети» не схильні до субординації, усіх вважають рівними.

- Часто на рівності поколінь будується і домашня система виховання.

Тому покоління «зет» ближче до батьків, аніж попередні покоління.

Батьки-«ігреки»: любляють гратися і розважатися зі своїми дітьми балують дітей, хвалять та підвищують їх самооцінку, навіть при мінімальних зусиллях.

- «Зети», як ніхто інший, **потребують ігрових підходів.**

Також їх варто **частіше хвалити** – «лайкати» заохоченнями або нагородами.

4.2. Криза 7 років та поведінка батьків *Практичні поради*

Становлення особистості не може протікати спокійно. Батьки час від часу стикаються з періодами, в яких поведінка дитини різко змінюється, вона стає практично некерованою. Це так звані **кризи розвитку**, які при бажанні можна пережити з

найменшими втратами як для

дітей, так і для їх батьків.

Один з найбільш яскраво виражених психологічних етапів становлення – **криза 7 років**, яка проявляється такими **симптомами**:

З'являється *примхливість*. Без всякої на те причини *малюк починає кривлятися, корчити рожиці, перекручувати слова, з'являється манірність в рухах*.

Зміна ставлення до зовнішнього світу проявляється, як правило, в тому, що *у дітей можуть кардинально змінюватися їх звички, бажання, уподобання*.

Криза 7 років змушує дитину *більш осмислено ставитися до своїх переживань*. Вона починає розмежовувати між собою радість і злість, смуток і захоплення.

У цьому віці у дітей *з'являється логіка почуттів*, тобто, вони вже намагаються узагальнити свої спогади і переживання.

Проявляється *симптом «гіркої цукерки»*: дитині погано, але вона намагається цього не показувати.

Дитяча безпосередність практично зникає.

Дитина починає демонстративно проявляти свою дорослість, не дає мамі обіймати себе прилюдно.

Прагнення довести свою правоту пояснює *появу впертості*.

У дітей цього віку *гостре неприйняття критики*, таким чином, мозок сам не сприймає негативну інформацію, щоб не завдати шкоди адекватного розвитку самооцінки.

Коли батьки починають помічати у свого малюка симптоми кризи, то найчастіше впадають у паніку. Це не доцільно, тим більше, що проблему зовсім не вирішить. Важливо усвідомити, що **цей період треба просто пережити** і допомогти своїй дитині перейти на новий рівень свого розвитку, **дотримуючись простих правил:**

СЛУХАЙТЕ

Завжди вислуховуйте свого малюка, якими б безглуздими його висловлювання не здавалися. Так ви дасте йому зрозуміти, що поважаєте його, і, тим самим, підвищите самооцінку.

Не вбивайте самостійність на корені,
якщо не можете пояснити причину
НЕ ВБИВАЙТЕ заборони, то краще не робіть цього.

Надайте допомогу в будь-яких
НАДАВАЙТЕ ситуаціях, хваліть за найнезначніші успіхи.

ДОПОМОГУ Враховуючи, що у дітей

підвищуються інтелектуальні
здібності, намагайтеся відповідати на
ВІДПОВІДАЙТЕ всі питання, не відмахуйтеся – це перший
НА ВСІ крок на шляху до байдужості і небажання
ПИТАННЯ дізнаватися щось нове.

У родині всі повинні пред'являти
ПРЕД'ЯВЛЯЙТЕ однакові вимоги до дитини, щоб було
ОДНАКОВІ чітке розмежування доступних речей і
ВИМОГИ заборонених.

Немає єдиних порад, які б ідеально підійшли для всіх батьків. Кожна мама і кожен тато повинні **підібрати свій ключик до свідомості свого малюка**, до його маленької душі, щоб допомогти йому подолати всі труднощі і стати самостійною дорослою особистістю!!!

4.3. Адаптація до школи починається в сім'ї

Корисні поради батькам майбутніх першокласників

Сім'я – перше джерело, з якого починається велика ріка

почуттів і переконань

Василь Сухомлинський

Дитина виросла і колишній малюк іде до школи. Важлива подія в житті сім'ї. У прагненні допомогти дитині впевнено зробити цей важливий крок батьки часом збиваються з ніг у пошуках установ і приватних практиків, які готують дітей до вступної співбесіди.

Забувається **проста істина**: *освіта може зробити дитину розумною, але щасливим робить її тільки душевне, розумно організоване спілкування з близькими і коханими людьми – родиною.*

Саме в силах батьків створити в родині таку обстановку, яка не тільки підготує дитину до успішної адаптації і навчання в школі, але й дозволить їй зайняти гідне місце серед однокласників, відчувати себе в школі комфортно.

Частіше діліться з дитиною спогадами про щасливі миті свого минулого.

Початок шкільного життя – велике випробування для дитини. Цей момент легше переживається дітьми, у яких заздалегідь склалося тепле ставлення до школи. Таке ставлення складається із зіткнень з минулим досвідом близьких людей.

Перегорніть разом з дитиною сімейний фотоархів. Це заняття корисне для всіх членів сім'ї. Повернення до кращих миттєвостей минулого робить людину сильнішою і впевненішою в собі.

Ваші добрі спогади про шкільні роки, смішні історії зі шкільного життя і розповіді про друзів дитинства наповнять душу дитини радісним очікуванням.

Допоможіть дитині запам'ятати інформацію, яка дозволить їй не загубитися.

Переконайтеся, що ваша дитина пам'ятає своє повне ім'я, номер телефону, домашню адресу, імена батьків. Це допоможе їй в незнайомій

ситуації.

Привчіть дитину утримувати в порядку свої речі.

Успіхи дитини в школі багато в чому залежать від того, як вона вміє організовувати своє робоче місце. Ви можете зробити цю нудну процедуру більш привабливою. Заздалегідь підготуйте в сім'ї робоче місце дитини: нехай у неї буде свій робочий стіл, свої ручки і олівці. Все це як у дорослих, але – особиста власність дитини! І відповідальність за порядок теж особиста адже у дорослих так.

Не лякайте дитину труднощами і невдачами в школі.

Багато дітей цього віку непосидючі. Не всім блискуче даються читання і рахунок. Дуже багатьох важко добудитися вранці і швидко зібрати в дитячий сад. У зв'язку з цим можна пояснити прагнення батьків попередити дітей про майбутні неприємності: «В школу не візьмуть ...», «Двійки ставитимуть ...», «У класі засміють...»

Віддалені наслідки таких «попереджень» завжди плачевні. Краще їх уникати.

Не намагайтеся бути для дитини вчителем.

Прагніть до підтримання дружніх відносин. Деякі діти відчують труднощі в спілкуванні з іншими дітьми. Вони можуть розгубитися в присутності незнайомих дорослих.

Ви можете допомогти дитині подолати ці труднощі.

Спробуйте організувати гру дітей на майданчику біля будинку і візьміть участь в цій грі. Дітям дуже подобається

грати разом з батьками.

Запропонуйте дитині самій запросити до себе на день народження своїх друзів. Цей день стане для неї незабутнім, якщо в програмі свята знайдеться місце для спільних ігор дітей і дорослих.

Дайте дитині відчувати, що вона може розраховувати на вашу підтримку в будь-якій ситуації. Одними навчальними заняттями

з дитиною цього досягти неможливо.

Навчіть дитину правильно реагувати на невдачі.

Ваша дитина виявилася в грі останньою і демонстративно відмовляється грати далі. Допоможіть їй впоратися з розчаруванням. Запропонуйте дітям

зіграти ще раз, але трохи змініть правила гри. Нехай переможцем вважається тільки перший, а всі інші – тими, кому пощастить наступного разу. Відзначайте по ходу гри успіх кожного. Підбадьорюйте хронічних невдах надією. Після гри зверніть увагу дитини на те, як поставилися до програшу інші гравці. Нехай вона відчує самоцінність гри, а не виграшу.

Гарні манери дитини – дзеркало сімейних тосунків

«Спасибі», «Вибачте», «Чи можна мені...» повинні увійти в мову дитини ще до школи. Мораліями і проповідями цього досягти важко. Цього можна досягти тільки власним прикладом. Намагайтеся виключити зі спілкування між членами сім'ї накази і команди: «Щоб я більше цього не чув!», «Винеси сміття». Перетворіть їх у ввічливі прохання. Дитина неодмінно скопіює ваш стиль. Адже вона вас любить і прагне наслідувати у всьому.

Допоможіть дитині відчувати почуття впевненості в собі.

Дитина повинна відчувати себе в будь-якій обстановці так само природно, як вдома. Навчіть дитину уважно ставитися до своїх потреб, своєчасно і природно повідомляти про них дорослим. На прогулянці ви зайшли кудись перекусити. Запропонуйте дитині самостійно зробити замовлення для себе. Наступного разу нехай зробить замовлення для всієї родини. Нехай вона спробує запитати в поліклініці: «Де знаходиться туалет?» Або сам займе чергу до факівця.

Привчайте дитину до самостійності у повсякденному житті.

Чим більше дитина може робити самостійно, тим більш дорослою вона себе відчуває. Навчіть дитину самостійно роздягатися і вішати свій одяг, застібати гудзики та блискавки. Зав'язування

шнурків потребує особливої допомоги та уваги з вашого боку.

Бажано, якщо це буде не напередодні виходу на вулицю. Краще присвятити цьому заняттю кілька вечорів.

Навчіть дитину самостійно приймати рішення.

Уміння робити самостійний вибір розвиває в людині почуття самоповаги. Порадьтеся з дитиною про меню сімейного недільного обіду. Нехай вона сама обирає собі страву за

святковим столом і підбирає одяг, що відповідає погоді. Планування сімейного дозвілля всіх членів сім'ї на вихідні дні – ще більш складна справа. Привчайте дитину зважати на інтереси

сім'ї і враховувати їх в повсякденному житті.

Прагніть зробити корисною кожен мить спілкування з дитиною.

Якщо дитина допомагає вам випікати святковий пиріг, ознайомте її з основними поняттями щодо вимірювання обсягу і маси. Продуктові універсами – гарне місце для розвитку уваги і активного слухання дитини. Попросіть дитину покласти в кошик: три пачки печива, пачку масла, батон білого і буханець чорного хліба. Своє прохання викладіть відразу і більше не повторюйте.

Дитина допомагає вам накривати на стіл. Попросіть поставити на стіл чотири глибокі тарілки, біля кожної тарілки справа покласти ложку. Запитайте: скільки ложок тобі знадобиться?

Дитина готується до сну. Запропонуйте їй вимити руки, повісити рушник на свій гачок, вимкнути світло у ванній.

Проходячи вулицею або перебуваючи в магазині, звертайте увагу дитини на слова-написи, які оточують нас всюди. Пояснюйте їх значення.

Навчайте дитину відчувати і дивуватися, заохочуйте її допитливість.

Звертайте її увагу на перші весняні квіти і фарби осіннього лісу. Зводіть її в зоопарк і разом знайдіть найбільшу тварину, потім найвищу. Спостерігайте за погодою і обрисами хмар. Заведіть рукописний журнал спостережень за зростанням кошеняти. Навчайте дитину відчувати. Відкрито переживайте з нею всі події повсякденного життя, і її допитливість переросте в радість навчання – один із головних пріоритетів Концепції Нової української школи.

«Батьківська підтримка першокласників під час адаптації і не тільки»

Особлива роль в організації допомоги першокласникам, в тому, щоб зробити процес адаптації якомога безболіснішим, відводиться батькам. Безумовно, найкращим для дитини в цей час буде ваша батьківська підтримка і спільне зі школою надання допомоги своїй дитині.

Батьківська підтримка – це процес, в ході якого ви, шановні батьки:

зосереджені на сильних сторонах дитини, зміцнюючи тим самим її самооцінку;

допомагаєте їй повірити в себе і в свої сили;

допомагаєте уникати помилок;
не засуджуєте в разі невдачі.

Якщо дитина не завжди успішно виконує завдання, дайте їй зрозуміти, що ваше ставлення до неї не змінилося.

Підтримка заснована на тому, щоб дитина відчувала свою потрібність і Вашу турботу. Найважливіший **результат такої підтримки** – це створення у дитини позитивного ставлення до шкільного життя, до всіх осіб, які беруть участь в освітньому процесі (дитина – батьки – вчителі). Коли навчання приносить дітям радість або хоча б не викликає негативних переживань, тоді школа не є проблемою. Дитині, яка починає навчання в школі, необхідна моральна і емоційна підтримка. Її треба не просто хвалити (і поменше сварити, а краще взагалі не сварити), а хвалити саме тоді, коли вона щось робить.

Але:

Ні в якому разі не порівнюйте її результати з досягненнями інших, більш успішних, учнів. Краще взагалі ніколи не порівнювати дитину з іншими дітьми.

Порівнюйте дитину тільки з нею самою і хваліть тільки за одне: поліпшення її власних результатів. Якщо у вчорашньому завданні вона зробила 3 помилки, а в сьогоднішньому – 2, це потрібно відзначити як реальний успіх, який повинен бути оцінений щиро і без іронії батьками.

Знайдіть таку діяльність, в якій дитина може реалізувати себе, якщо у неї не виходить із навчанням. При цьому дуже важливо підкреслити, що раз вона щось навчилася робити добре, то поступово навчиться всьому іншому.

<i>Рекомендовані фрази для спілкування:</i>	<i>Не рекомендовані фрази для спілкування:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Ти у мене розумний, красивий (і т.д.). - Як добре, що у мене є ти. - Ти у мене молодець. - Я тебе дуже люблю. - Як добре ти це зробив, навчи і мене цьому. - Спасибі тобі, я тобі дуже вдячний. - Якби не ти, я б ніколи з цим не впорався. 	<ul style="list-style-type: none"> -Я тисячу разів казав тобі, що... -Скільки разів треба повторювати... -Про що ти тільки думаєш... -Невже тобі важко запам'ятати, що... -Ти стаєш... -Ти такий же як,... -Відчепись, ніколи мені... -Чому Олена (Настя, Вася і т.д.) така, а ти – ні...

Знизіть цінність шкільної похвали, тобто покажіть дитині, що її люблять не за гарне навчання, а люблять, цінують, приймають взагалі як власне дитя, безумовно, не за щось, а всупереч усьому.

Хваліть словом, посмішкою, ласкою і ніжністю, а не відкупляйтеся такого роду заохоченнями, як покупка нової іграшки або солодощів.

**Для того, щоб першокласник не перенапружувався,
необхідно створити сприятливі умови:**

не займайтеся з дитиною після 19:00;

не згадуйте денні невдачі;

не сваріть за незібраний портфель, а спокійно запропонуйте зібрати його разом;

підіть з дитиною на прогулянку;

спокійний, глибокий сон не менше 8-10 годин дозволяє відновити сили, працездатність;

не перевантажуйте нервову систему дитини на ніч. Для цього переглядайте перед сном по телебаченню тільки спокійні програми, а не трилери, фільми жахів, бойовики. А ще краще, почитайте цікаву книжку;

не забувайте на ніч поцілувати дитину, погладити її. Ласка – це не дрібниця, а спосіб підтримати дитину.

У нагоді батькам стануть такі **поради психологів**.

Підіймайте дитину спокійно.

Прокинувшись, вона повинна побачити вашу посмішку і почути ваш голос.

Не поспішайте.

Уміння розрахувати час – ваше завдання. Якщо вам це погано вдається, провини дитини в цьому немає.

Не прощайтесь, попереджаючи і направляючи:

«Дивися, не пустуй!», «Щоб сьогодні небуло зауважень!».

Побажайте удачі, знайдіть кілька ласкавих слів.

Не вживайте фразу:

«Чи відмітила тебе вчителька сьогодні?».

Зустрічаючи дитину після школи, не обрушуйте на неї тисячу питань, дайте трохи розслабитися, згадайте, як ви самі відчуваєте себе після робочого дня.

Не розпитуйте, якщо Ви бачите, що дитина засмучена, мовчить. Нехай заспокоїться і тоді розповість все сама.

Не поспішайте влаштовувати прочуханки, вислухавши зауваження вчителя.

Намагайтеся, щоб ваша розмова з учителем проходила без дитини.

Уникайте умов в спілкуванні з дітьми:

«Якщо ти зробиш, то...».

Знайдіть протягом дня хоча б півгодини, коли будете належати тільки дитині. Вибирайте єдину тактику спілкування з дитиною всіх дорослих в сім'ї.

Всі розбіжності з приводу родинного виховання вирішуйте без неї.

Будьте уважні до скарг дитини на головний біль, втому, погане самопочуття.

Найчастіше це об'єктивні показники перевтоми.

НАЙГОЛОВНІШЕ:

любіть свою дитину, приймайте її безумовно!!!

Вам випала чудова можливість знову пережити те, що залишилося далеко позаду, - ваше дитинство! Скористайтесь нею і зробіть все, щоб воно було ще краще, ніж ваше власне.

І, як би не просувалися об'єктивні успіхи вашої дитини в школі, намагайтеся створювати здоровий настрій, при якому вона б прагнула до знань, не боялася поганих оцінок і *була впевнена в тому, що, не дивлячись на навчальні досягнення, вона все одно для вас найулюбленіша!!!*

4.4. Найбільш поширені труднощі першокласників: причини та шляхи їх усунення

Поради психологів педагогам.

Труднощі. Причини. Поради педагогам щодо взаємодії.

- Неуважність
- Низький рівень розвитку довільності.
- Переважає ігрова мотивація навчання.
- Низький рівень концентрації та стійкості уваги.
- Інші психологічні причини.

Формуванню довільної уваги сприяє участь дитини в сюжетно- рольових іграх, образотворчій діяльності. Навчання має відбуватися через гру. Утримати увагу учня може емоційне, виразне мовлення дорослого. Допомога психолога (діагностика, корекційно-розвиткова програма, вправи на розвиток уваги).

- Непосидючість.
- Низький рівень розвитку довільності.
- Індивідуально-психологічні особливості особистості.
- Інші психологічні причини.
- Неможливість одразу зрозуміти пояснення.
- Несформованість прийомів навчальної діяльності.
- Слабка концентрація уваги.
- Низький рівень розвитку сприйняття.
- Низький рівень розвитку загального інтелекту.

Для сприйняття навчального завдання потрібна система занять – сюжетно-рольових ігор. Уміння розв’язувати задачі залежить від здатності стати на позицію іншого, яка формується в спілкуванні з іншими дітьми через систему занять – ігор за правилами. Потрібно вчити «бачити» інших, показувати можливість переходу з однієї позиції на іншу в певній ситуації.

- Неохайне ведення зошита.
- Слабкий розвиток тонкої моторики пальців рук.
- Несформованість прийомів навчальної діяльності.
- Недостатній обсяг уваги.
- Низький рівень розвитку пам’яті.

Розвиток моторики пальців рук за допомогою спеціальних вправ. Допомога психолога (діагностика, вправи на розвиток уваги). Будь-яке завдання необхідно повторити кілька разів, перш ніж учень почне його виконувати.

- Низький рівень концентрації та стійкості уваги.
- Низький рівень довільності.
- Несформованість уміння виконувати завдання за усною інструкцією дорослого.
- Несформованість передумов навчальної діяльності.

Для прийняття навчального завдання потрібна система занять – сюжетно-рольових ігор. Уміння розв’язувати задачі залежить від здатності стати на позицію іншого, яка формується в спілкуванні з іншими дітьми, дорослими.

- Низький рівень розвитку сприйняття й орієнтування в просторі. Розвиток моторики пальців рук за допомогою спеціальних вправ.

- Низький рівень розвитку довільності.
- Слабкий розвиток дрібної мускулатури кистей рук.
- Постійно відволікається на уроках, грається, їсть.
- Несформованість ставлення до себе як до школяра.
- Переважання ігрової мотивації навчання.
- Індивідуально-психологічні особливості особистості.
- Низький рівень концентрації та стійкості уваги.
- Низький рівень довільності.
- Несформованість прийомів навчальної діяльності.
- Врахування індивідуальних особливостей учня.
- Допомога психолога.
- Страх запитувати вчителя.
- Знижена самооцінка.
- Можливі проблеми в сім'ї.
- Внутрішній стресовий стан.
- Індивідуально-психологічні особливості особистості.

Ніколи не використовувати авторитарний стиль виховання. Створювати ситуацію успіху при виконанні завдань. Робота з психологом.

4.5. Підтримка дисципліни в класі. Вчителям першокласників

Корисні поради. Для спілкування та налагодження взаємодії з першокласниками в період адаптації (і не тільки!!!) корисним буде дотримуватися таких порад: ставтеся до кожної дитини, як до неповторної, індивідуальної особистості, адже у кожного першокласника свій темперамент, свої потреби, інтереси, симпатії та антипатії. Виявляйте терпіння, терпляче відповідайте на всі запитання дитини. Дотримуйтесь принципу об'єктивності при оцінці досягнень учня. Оцінюйте діяльність, а не особистість. Порівнюйте успішність першокласника не з успішністю інших дітей, а з його власними успіхами, тим, яким учень був вчора, сьогодні, буде завтра. Забезпечуйте дитині весь спектр відчуттів: вона повинна бачити, слухати, торкатись руками і відчувати різноманітні елементи навколишнього світу. Створюйте сприятливі умови, для того, щоб учень зайняв певну позицію серед однолітків, а не перетворився на аутсайдера. Згуртовуйте першокласників. Заохочуйте гарну поведінку найчастіше та по можливості ігноруйте провокаційні вчинки дитини. Привчайте дітей до самостійності, виховуйте у них уміння доводити розпочате до кінця, знаходити помилки та виправляти їх. Постійно використовуйте на уроці ігрові види діяльності, пам'ятаючи про важливість даного виду діяльності в розвитку дитини 6-7-річного віку. Не забувайте

використовувати на уроках слова підтримки для забезпечення позитивної атмосфери:

- «Давай спробуємо ще раз».
- «У мене теж не одразу все виходило, тому не втрачай надії».
- «Я впевнена, що ти можеш».
- «Разом ми зможемо».
- «Сьогодні вийде краще, ніж учора».
- «Навіть, якщо ти помилишся, я допоможу тобі».
- «Я вірю в те, що все вийде».

Дисципліна – це умова, засоби й результат виховання, вона потребує зустрічних зусиль. Головною умовою дисциплінованої поведінки учнів є доброзичливі відносини між учителями і дітьми. Необхідно враховувати, що дисципліну в класі обумовлюють раніше нагромаджений досвід поведінки учнів, організованість класу, ставлення до навчання, предмета, вчителя, дотримання єдиних вимог до учня всіма вчителями, які працюють у класі, загального порядку умов і традицій даної школи.

При роботі в класі і для підтримання дисципліни необхідно враховувати такі правила:

Поводьтеся так, щоб учні відчували, що ви керуєте освітнім процесом, при цьому стимулюйте їхню активність.

Не відволікайтеся на незначні порушення, моралізування.

Дотримуйтеся доброзичливого, мажорного тону, будьте уважні до кожного учня.

Надавайте необхідну підтримку, відзначаєте успіхи, створюйте життєрадісний оптимістичний настрій у класі.

Стежте за правильністю постави, проводьте фізкультхвилинки; не допускайте перевтоми учнів.

Надавайте учням можливість частіше працювати у групах – це може бути стимулом до зайнятості кожного, хорошого настрою і поведінки.

Створюйте умови, щоб «важкі», «слабкі» діти мали можливість відчувати себе лідерами.

Не принижуйте учнів, не припускайте образ, сарказму. Гнів, дратівливість, імпульсивність не сприяють зміцненню дисципліни й авторитету вчителя. Будьте привітними. Не виявляйте антипатій до «важких» учнів, сподіваючись від них поганої поведінки. Діти відчують скептичне ставлення до них і часто поведуться згідно з вашими очікуваннями. Не припускайте появи «улюбленців», це створює зайві проблеми, ускладнює стосунки в колективі. Умійте керувати емоціями, знайте ціну кожному слову, тонові. Не можна вимагати від дитини те, що під силу дорослому, будьте терплячими. Не соромтеся виявляти почуття гумору. Можна посміятися і над собою, не вважайте себе досконалістю. Але не можна висміювати учнів. Дітям імпонує веселий, спритний,

оптимістичний учитель. Підтримуйте контакт з учнями поза уроками, на заняттях гуртка, позакласних заходах, спільних походах.

\

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Афоніна Є.В., Заріцький О.О., Міщенко Н.В. Психолог у НУШ: радісно та впевнено руш! – Краматорськ, 2018
2. Васильченко Н.В., Гобот І.Ю., Гонтар О.В., Котяхова Ю.М., Ілляшенко Т.Д., Панок В.Г., Сосновенко Н.В., Луценко І.В., Луценко Ю.А. Адаптація дітей до навчання в школі в діяльності психологічної служби – Київ, 2013
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детскомвозрасте, 1997
4. Гончаренко С.А., Кондратенко Л.О. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства – Київ-Кіровоград, 2014
5. Джон Медіна. Правила розвитку мозку дитини, 2016
6. Ілляшенко Т. Д. Чому їм важко вчитися? – Київ -2003
7. Кудря О. Гімнастика для мозку – Київ, 2017
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность, 2004
9. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта – Київ, 2019
10. Савчин М.В., Василенко Л.П. – Київ: Академвидав, 2005
11. Сак Т.В. Особлива дитина від народження до 6 років – Київ, 2008
12. Семаго М.С. Досліджуємо працездатність – Львів, 2006
13. Сидоренко Н.В. Особливі діти в умовах загальноосвітньої школи – Київ, 2015

14. Туріщева Л.В. Діти з особливостями розвитку у звичайній школі. Психологічний супровід і допомога – Харків, 2012.